

MATEUSZ MATANIAK

 <http://orcid.org/0000-0002-3311-5467>

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Zadania c.k. Dyrekcji Policji w Krakowie i ich realizacja w świetle korespondencji urzędowej Namiestnictwa galicyjskiego z okresu rządów konstytucyjnych w Austrii (1867–1914)¹

Abstract

Competencies of the Directorate of the Krakow Police and Their Implementation in Light of Official Correspondence of the Government of Galicia from the Period of Constitutional Rule in Austria (1867–1914)

The article reconstructs the relations between the C. K. Directorate of the Krakow Police and the Galician Government during the period of constitutional rule in Austria (1867–1914). It presents how this Directorate handled tasks of the Galician Government in those matters related to security, peace, and public order, which were carried out by the government's individual departments. It goes on to present the competencies of the Police Director, regarding the organization and activity of its subordinate structures, provision of equipment, uniforms, accommodation, etc., and also supervision of police officers (councilors, high-commissioners, commissioners, adjuncts, and official servants). It deals with military-police and civil-police guards, police departments, and police stations. In light of correspondence with the Galician Government it reconstructs in detail the competencies of the Directorate of the Police, including its roles of public safety, monitoring of social moods, supervising the conduct of ceremonies, controlling associations (including political parties) and the press, combating espionage, and prosecuting deserters, but also performing ordinary police activities such as prosecution of crimes, and combating prostitution, vagrancy, and begging. The work was based to a large extent on rich source materials stored in the national archives in Krakow, the Public Central Historical Archive of Ukraine in Lviv, and also the Public Archive of the Lviv Region.

Keywords: Galicia, 19th century, Austria-Hungary, Krakow, Directorate of the Police, public safety

Słowa kluczowe: Galicja, XIX wiek, Austro-Węgry, Kraków, Dyrekcja Policji, bezpieczeństwo publiczne

¹ Artykuł został przygotowany w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki, nr UMO-2014/15/B/HS5/03317.

Wprowadzenie

Przedmiotem niniejszego artykułu są relacje między Namiestnictwem galicyjskim we Lwowie oraz c.k. Dyrekcją Policji w Krakowie. Zasięg czasowy opracowania ograniczono do epoki konstytucyjnej (1867–1914). Temat nie był dotąd obiektem dociekań naukowych, stąd przy jego przygotowywaniu szeroko sięgnięto do obfitych zasobów źródłowych przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie (zwłaszcza zespół „Dyrekcji Policji w Krakowie”), a także w dwóch archiwach lwowskich: Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy oraz Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego. Ponadto uwzględniono zbiory ustaw i rozporządzeń wydawanych z myślą o urzędnikach i mieszkańcach Galicji, jak też opracowania poświęcone dziejom monarchii habsburskiej. Zrezygnowano przy tym z dokładnego omawiania ustawodawstwa dotyczącego problematyki, która była przedmiotem działalności administracji galicyjskiej. Tematem badań uczyniono korespondencję urzędową między Namiestnictwem i dyrekcją, poświęconą sprawom najistotniejszym z punktu widzenia jej codziennego funkcjonowania².

Przejście do właściwych ram czasowych muszą poprzedzić uwagi dotyczące genezy Dyrekcji Policji. Instytucja ta miała w Krakowie swoją kilkudziesięcioletnią tradycję. Po raz pierwszy ustanowili dyrekcję Austriacy, przy okazji zagarnięcia Krakowa, w rezultacie rozbioru ziem polskich. Działała ona wówczas w latach 1796–1809³. Następnie zadania z zakresu bezpieczeństwa publicznego wykonywała dyrekcja w okresie istnienia Wolnego Miasta Krakowa (do 1827 roku jako Urząd Policji Pośredniej)⁴. Kontynuowała swoją działalność w latach 1846–1847, utrzymano ją po 1 stycznia 1848 roku, kiedy w Krakowie nastąpiła przejściowa władza c.k. Urzędu Cyrkularnego⁵. W okresie Wiosny Ludów, w następstwie wprowadzenia w Galicji „stanu oblężenia wojennego”, sprawy policyjne leżały w gestii Komitetu Bezpieczeństwa (do 19 kwietnia 1849 roku), następnie powierzono je c.k. Starostwu Grodzkiemu (*Stadthauptmannschaft*), utworzonemu 6 lipca 1849 roku⁶.

² Warto dodać, że swojej minimonografii doczekała się c.k. Dyrekcja Policji we Lwowie. Zob. A. Kurka, *Dzieje i tajemnice lwowskiej policji. Z czasów zaboru austriackiego (1772–1918)*, Lwów 1930.

³ J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979, s. 7–9; A. Chmiel, *Ustrój Krakowa w XIX wieku* [w:] *Kraków w XIX w.*, t. II, „Biblioteka Krakowska” (dalej: BK), nr 72, Kraków 1932, s. 99–100.

⁴ Zob. P. Cichoń, *Dyrekcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827–1846. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2014, *passim*.

⁵ Rozporządzenie Komisarza Nadwornego z 20 XII 1847, „Dziennik Rządowy Miasta Krakowa i Jego Okręgu” z 29 XII 1847, nr 258–261, s. 1030–1032 (art. 3–6); Postanowienie cesarskie z 29 IX 1847. Zob. M. Mataniak, *Administracja Tymczasowa Cywilna – Rada Administracyjna Cywilna – C.k. Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Przeobrażenia w zarządzie byłego Wolnego Miasta Krakowa po upadku powstania krakowskiego (6 III 1846 – 31 XII 1847)* [w:] *Dzieje biurokracji*, t. VII, red. T. Bykowa, A. Górak, J. Legieć, Lublin 2018, s. 80, 90–91.

⁶ Zob. M. Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Z dziejów XIX-wiecznej administracji krakowskiej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” (dalej: SzDPIPP) 2011, t. 14, s. 161–162; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa...*, s. 199–200; J. Demel, *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa 1846–1853*, BK nr 107, Kraków 1951, s. 23–24; W. Kalinka, *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim* [w:] *Dziela*, t. X, Kraków 1898, s. 433, 440.

Oficjalnie krakowska c.k. Dyrekcja Policji rozpoczęła urzędowanie we wrześniu 1852 roku. Jej ustrój opierał się na „zasadach organizacji c.k. władz policyjnych” z 1850 roku, wprowadzonych w Galicji w rok później⁷. Były to czasy, w których cechujący „erę bachowską” nawrót absolutyzmu skutkowało ponownym wyeksponowaniem roli struktur policyjnych. W nowej rzeczywistości miały one przede wszystkim obserwować – a w razie konieczności zwalczać – wszelkie niepożądane z punktu widzenia państwa zjawiska natury politycznej i społecznej. Pole obserwacji obejmowało, w pierwszej kolejności, poglądy i formy politycznej aktywności cesarskich poddanych. Na drugim planie znajdowały się stany zagrażające ich życiu, zdrowiu i mieniu. Kluczowym pojęciem dla policji państwowej było „niebezpieczeństwo”, ujawniające się jako „prawdopodobieństwo szkodliwego stanu”⁸.

Najważniejsze zadania policyjne realizowały organy składające się na tak zwaną administrację polityczną. Jej naczelne kierownictwo w wymiarze ogólnopaństwowym sprawował minister spraw wewnętrznych, w krajach koronnych – namiestnicy, w obwodach – prezydenci obwodowi, w powiatach – starostowie. Odrębne władze policyjne powoływano w większych miastach. Były to dyrekcje policji (oprócz Krakowa znajdowały się we Lwowie, Wiedniu, Pradze, Brnie, Trieście i Grazu), a także starostwa grodzkie. Ich właściwość terytorialna obejmowała obwód policyjny⁹.

Aż do 1918 roku dyrekcja była podporządkowana wprost namiestnikowi. Ponieważ na zakres i formę stosunków służbowych między nią a krajową administracją państwową w decydujący sposób wpływał katalog zadań Namiestnictwa w sprawach bezpieczeństwa, niezbędne jest jego odtworzenie, przynajmniej w podstawowym zarysie. Został on ustalony w rozporządzeniu ministrów: spraw wewnętrznych, sprawiedliwości i finansów z 19 stycznia 1853 roku, wydanym na podstawie najwyższego postanowienia cesarskiego z 14 września 1852 roku. Nie uległ on większym modyfikacjom aż do upadku monarchii habsburskiej w 1918 roku. Przekazanie spraw administracji politycznej w ręce namiestnika i Namiestnictwa we Lwowie, któremu podlegały 74 starostwa powiatowe, nastąpiło rozporządzeniem z 23 stycznia 1867 roku. W 1868 roku organizację administracji rządowej dostosowano do wymogów konstytucji grudniowej z 21 grudnia 1867 roku¹⁰.

⁷ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850, *Główne zarysy organizacji c.k. władz policyjnych tudzież przepisów o działalności ich, tymi zarysami zakreślonej*, ogłoszone rozporządzeniem namiestnika z 4 VI 1851, „Powszechny Dziennik Praw Krajowych za rok 1851”, Lwów 1855, oddz. I, z. 19, s. 526–543. Podane również jako: *Główne zarysy organizacji władz policyjnych* [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, red. J. Piwocki, t. I, Lwów 1899, s. 657–663; „Allgemeines Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für Jahr 1852”, Wien 1852, s. 734.

⁸ K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. IV: *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, Warszawa 1982, s. 390–391. Zob. L. Stein, *Handbuch der Verwaltungslehre mit Vergleichung der Literatur und Gesetzgebung von Frankreich, England, Deutschland und Österreich*, Stuttgart 1870, s. 186–187, 193.

⁹ Początkowo naczelne zwierzchnictwo nad dyrekcją sprawowała Najwyższa Zwierzchność Policyjna, od 1859 r. Ministerstwo Policji, którego kompetencje w 1867 r. przejął Wydział Policji przy Prezydium Rady Ministrów. Po krótkim okresie zwierzchnictwa Ministerstwa Obrony Krajowej „najwyższą władzę policyjną” ostatecznie powierzono (1870) Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. „Księga normalistów Dyrekcji Policji w Krakowie” z 1867 r., s. 6 [za:] A. Kamiński, *Z. Niezgoda, Inwentarz zespołu akt c.k. Dyrekcji Policji w Krakowie z lat 1849–1918*, Kraków 1981 (mps w czytelni Archiwum Narodowego w Krakowie), s. 5–6.

¹⁰ A. Dziadzio, M. Mataniak, *Namiestnictwo galicyjskie (1854–1914). Organizacja i zadania*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2018, t. 11, z. 1, s. 138–139, 141; *Verordnung der Minister des Innern*,

Podstawowe kompetencje namiestnika w sprawach bezpieczeństwa publicznego wymieniono we wspomnianym postanowieniu z września 1852 roku. W jego świetle namiestnik sprawował „najwyższe kierownictwo policji”, zwracając uwagę na wszelkie okoliczności mogące wpłynąć na utrzymanie spokoju, porządku i bezpieczeństwa. W tym obszarze kierował wyspecjalizowanym aparatem administracyjnym (dyrektorzy policji, starostowie itd.). W ostateczności mógł skorzystać z pomocy władz wojskowych. Ogólnie rzecz biorąc, oprócz kwestii bezpieczeństwa, uwadze namiestnika powierzono też stowarzyszenia, wydawnictwa prasowe, teatry i inne widowiska, sprawy paszportowe i meldunkowe, a także fundacje. Nadzorował obcokrajowców, domy poprawy, zakłady dobroczynne, instytucje charytatywne, a także sprawował „wyższe kierownictwo i nadzór spraw gminnych”¹¹. Należy dodać, że w wyniku zmian organizacyjnych, wprowadzanych przez kolejnych namiestników Galicji w latach: 1890 (hr. Kazimierz Badeni), 1904 (hr. Andrzej Potocki) i 1908–1914 (Michał Bobrzyński), problematyką bezpieczeństwa zajmowały się różne departamenty Namiestnictwa. Zrazu policję wyższą oraz sprawy żandarmerii przydzielono departamentowi prezydialnemu, działalność urzędów policyjnych oraz starostw – departamentowi I. Od 1890 roku nadzór nad służbami policyjnymi (w tym nominacje urzędników policyjnych) sprawował departament prezydialny, podobnie dotyczyło to żandarmerii, zgromadzeń oraz kwestii wydawania paszportów. Sprawy personalne urzędników policyjnych, policja miejscowa, szupaństwo (czyli wydalanie do miejsca przynależności włóczęgów, osób niemających środków utrzymania czy też dokumentów osobistych) oraz sprawy meldunkowe należały do departamentu I, sprawy wojskowe – do departamentu IV¹².

Organizacja Dyrekcji Policji i jej urzędnicy

Na czele Dyrekcji Policji stał dyrektor, który w wyznaczonym obwodzie policyjnym, podobnie jak starostowie w granicach starostwa, „pod własną odpowiedzialnością” kierował sprawami policyjnymi. Zgodnie z ustawą posiadał rangę radcy Namiestnictwa, I lub II klasy. Dyrektora powoływał cesarz; podlegał on, jak nadmieniono, bezpośrednio namiestnikowi. Do pomocy przydzielano mu radców, nadkomisarzy i komisarzy policyjnych, adiunktów conceptowych, a także innych urzędników oraz sługi kancelaryjne¹³.

der Justiz und der Finanzen vom 19 Janner 1853, „Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich” (dalej: RGB), 10/1853.

¹¹ A. Dziadzio, M. Mataniak, *Namiestnictwo...*, s. 147–148; Najwyższe postanowienie z 14 IX 1852, ogłoszone rozporządzeniem Ministerstw: Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Skarbu z 19 I 1853 [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. I, s. 631–633 (art. 13–14, 33, 35). Do uruchomienia teatru stałego potrzebne było najwyższe zezwolenie cesarskie.

¹² A. Dziadzio, M. Mataniak, *Namiestnictwo...*, s. 141–142, 150–151; Archiwum Narodowe w Krakowie (oddział w Zamku Królewskim na Wawelu), zespół „Teki E. Barwińskiego”, sygn. 29/674/10; Pismo namiestnika Galicji do Namiestnictwa z 7 I 1890, Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiv Ukrainy u Lwowie – Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CDIAUL), fond 146 („Namiestnictwo galicyjskie”), opys 6, cn. 4450 (146/6/4450).

¹³ Swą pozycją radcy odpowiadali starostom powiatowym, komisarze policyjni zaś – komisarzom powiatowym. Pośrednią rangę między nimi stanowili nadkomisarze.

Urzędników koncepcyjnych powoływał minister spraw wewnętrznych, na wniosek dyrektora, przedstawiony przez namiestnika. Urzędników kancelaryjnych mianował namiestnik, sługi urzędowe zaś – dyrektor policji. Dyrektor przydzielał zadania podległym urzędnikom i sługom, nad którymi sprawował władzę dyscyplinarną. Wszyscy wymienieni mieli okazywać dyrektorowi posłuszeństwo, „niezwłocznie i punktualnie” wykonywać jego zarządzenia i polecenia, a poruczone sprawy uskutecznić zgodnie z otrzymanymi zaleceniami. Urzędnicy ponosili pełną odpowiedzialność za terminowe rozpoznawanie spraw powierzonych im do osobistego załatwienia. W przypadku naruszenia obowiązków służbowych, nienależytego lub opieszałego pełnienia służby, a także dopuszczenia się zachowania, które nie licowało z godnością urzędnika, dyrektor przedstawiał namiestnikowi wnioski w przedmiocie zawieszenia sprawcy w obowiązkach. W sytuacjach niecierpiących zwłoki mógł dokonać zawieszenia samodzielnie, z obowiązkiem powiadomienia namiestnika dla uzyskania zatwierdzenia. W uzasadnionych przypadkach dyrektor mógł „oddalić z urzędu” adiunktów koncepcyjnych, praktykantów oraz sługi mocą własnej decyzji. We wszystkich przypadkach kierował się przepisami dyscyplinarnymi. Urzędnik dyrekcji mógł zrzec się stanowiska, lecz jedynie na ręce namiestnika. Jeżeli dotyczyło to nadkomisarza bądź urzędnika wyższej rangi, należało zawiadomić ministra spraw wewnętrznych. Namiestnik miał prawo przenoszenia w stan spoczynku, dożywotni bądź czasowy, komisarzy policyjnych, urzędników koncepcyjnych i kancelaryjnych (w tej materii zapowiedziano wydanie szczegółowych rozporządzeń). Dyrektorowi przysługiwało też prawo udzielania urlopów zatrudnionym urzędnikom, na okres do dwóch tygodni, przy czym nie można było urlopować zbyt wielu funkcjonariuszy jednocześnie, gdyż groziło to „istotnym uszczerbkiem dla służby”. Dyrektor mógł wnioskować o urlop, do dwóch tygodni, zwracając się do namiestnika. Ten ostatni mógł też udzielać urlopów pozostałym urzędnikom dyrekcji (do 6 tygodni)¹⁴.

Z kronikarskiego obowiązku odnotować należy nazwiska dyrektorów policji. W epoce przedautonomicznej byli nimi Karol Neusser (1851–1860) i Antoni Paumann (1861–1863). W 1864 roku stanowisko powierzono Karolowi Englishowi, który utrzymał się na nim aż do roku 1890. Jego następcą mianowano dr. Zenona Korotkiewicza (1891–1904). W dalszej kolejności wymienić należy Michała S. Flataua (1906–1915)¹⁵, komisarza Józefa Broszkiewicza (p.o. dyrektora w latach 1915–1917) i Rudolfa Krupińskiego (1917–1919). W 1905 roku był vacat¹⁶.

Pierwszy znany „schemat podziału czynności” dyrekcji pochodzi dopiero z 1901 roku. Dzieliła się ona wówczas na pięć departamentów, z których każdy miał swojego kierownika, zajmując się ściśle określonymi kategoriami spraw. Podział ten ulegał

¹⁴ W swoich poczynaniach urzędnicy policyjni mieli łączyć „ludzkość z godnością i powagą”, starając się przy tym pozyskać mieszkańców „postępowaniem otwartym i bezstronnym”. Cały czas mieli pamiętać, że „najwięcej może zdziałać władza policyjna wsparta na zaufaniu publiczności”. Aneks 1 do rozporządzenia Namiestnika z 4 VI 1851, podającego zatwierdzone przez Najjaśniejszego Pana, najwyższym postanowieniem z 10 VII 1850, *Główne zarysy organizacji c.k. władz policyjnych tudzież przepisów o działalności ich, tymi zarzysami zakreślonej*, „Powszechny Dziennik... za rok 1851”, s. 527–529 (art. 6–8, 10–16).

¹⁵ Jego biogram, autorstwa K. Rollego, *Michał S. Flatau (1865–1925)*, „Polski Słownik Biograficzny”, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 29–30.

¹⁶ A. Kamiński, *Z. Niezgodna, Inwentarz...*, s. 8, 18–19.

zmianom w latach 1904–1906. Ostatecznie, do 1914 roku w ramach dyrekcji pracowało biuro prezydialne i 7 departamentów (I–VI, VIa)¹⁷.

Liczebność krakowskiej Dyrekcji Policji podlegała licznym fluktuacjom. W początkach ery autonomicznej nadkomisarzami II klasy byli Edmund Jabornegg i Henryk Howorka, komisarzami I klasy Jan Brudziński, Antoni Bruckner i Józef Paschma, komisarzami II klasy Jan Vogel, Romuald Glaczyński, Henryk Miltner i Alojzy Albrecht. W charakterze koncept-adiunktów pracowali Rudolf Bittner, Franciszek Hadina, Karol Just, Alojzy Knapp, Wenzel Fiala i Aleksy Engel. Obowiązki sekretarza pełnił Andrzej Pruski¹⁸. U progu namiestnikostwa K. Badeniego funkcje radcy policyjnego sprawował Józef Kaiser, nadkomisarzem był J. Brudziński, komisarzami Jan Kostrzewski, R. Bittner, Stanisław Kotasek, Marian Juttner, Ludwik Miłski i Władysław Swolkień¹⁹. W 1906 roku radcami byli W. Swolkień, S. Mazurkiewicz i J. Rękievicz, nadkomisarzami – J. Kostrzewski, dr Adam Banach, Karol Stieber, Wilhelm Misiewicz, Józef Broszkiewicz i Michał Wolaniecki; komisarzami – Stanisław Dębno-Krzyżanowski, Antoni Trzeciak, Karol Kropczyński, dr Leon Tomasik, Stefan Dziwiński, dr Henryk Jasioński, dr Józef Minasowicz i Antoni Rączka²⁰.

Celem sprawowania służby wykonawczej do dyspozycji dyrektora pozostawała umundurowana straż policyjno-wojskowa (siła zbrojna), częściowo konna, której żołnierzy zobowiązano do wykonywania poleceń szefa policji. W 1890 roku, oprócz komendanta (Karol Schumak), w jej skład wchodziło: oficer (por. Jan Golachowski), dwóch sierżantów, 10 kaprali i dwóch wicekaprali, dwóch trębaczy, 105 żołnierzy oraz dwaj ordynansi („słudzy oficerów”)²¹. Istotne zadania wykonywała też straż cywilno-policyjna. W 1890 roku kierował nią inspektor Karol Tichy, któremu podlegało 25 strażników, woźny z dwoma pomocnikami i stróż²².

¹⁷ *Ibidem*, s. 5–6. Podział na departamenty nie znalazł odzwierciedlenia w układzie akt, z wyjątkiem biura prezydialnego, którego pozostałością są akta prezydialne.

¹⁸ *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1868*, Lwów 1868, s. 170–171. Kancelistami byli Marcin Hallastra, Karol Dziembowski, Karol Szczerbiński, Ferdynand Sławik, Wojciech Majer, Michał Kryłowski, Franciszek Sich, Seweryn Swolkień i Edward Leway. Inspektorem straży policyjno-cywilnej był Edward Weiss.

¹⁹ *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1890*, Lwów 1890, s. 46–47. Wśród konceptistów figurowali: Stanisław Mazurkiewicz, dr Jan Rękievicz, Zygmunt Nowotny i Stanisław Balicki; koncept-praktykantem był W. Misiewicz, adiunktem dyrekcji urzędów pomocniczych Edward Weiss, oficjalistami: S. Swolkień, E. Leway, Antoni Siatkowski, K. Kostrzewski i Karol Tyrlik, kancelistami: Tytus Piasecki, Teofil Słupczyński, Aleksander Szumiński, Tomasz Kwiatkowski i Jan Murdzia; lekarzem policyjnym Albin Schwarz.

²⁰ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 31 XII 1906, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), zespół „C.k. Dyrekcja Policji w Krakowie (1849–1918)” (dalej: DPKr), sygn. 66; *Personalstandausweis der Beamten der k.k. Polizei-Direktion in Krakau*, ANK DPKr, sygn. 66. Koncept-praktykantami byli Karol Closmann, Władysław Drzygiewicz, Józef Warzewski i Dominik Gebhardt; oficjalistami Tomasz Kwiatkowski, Jan Murdzyński, Władysław Brayer, Józef Gawron, Antoni Horak, Henryk Engelmann i Walenty Świadkowski; kancelistami Józef Suchoń, Karol Schwarz, Władysław Lachnitt, Józef Kurnik, Antoni Matlak, Jan Sokołowski i Karol Stroński. Rangę adiunktów urzędów pomocniczych posiadali Karol Kostrzewski i Karol Tyrlik. Por. *Szematyzm galicyjski za rok 1905*, Lwów 1905, s. 63–64.

²¹ Zob. Aneks 1 do rozporządzenia Namiestnika z 4 VI 1851..., s. 532 (art. 28–29); *Szematyzm... na rok 1890*, s. 46–47.

²² Zob. Aneks 1 do rozporządzenia Namiestnika z 4 VI 1851..., s. 532 (art. 30). Dla obu formacji miano wydać szczegółowe instrukcje. *Szematyzm... na rok 1890*, s. 46–47.

Ważną rolę odgrywały także ekspozytury policyjne. Do końca lat 80. powstały one w Szczakowej (tam kierownictwo sprawował Ludwik Miłski, mający do pomocy jednego strażnika cywilno-policyjnego), w Podgórzu (J. Kostrzewski, trzech strażników, stróż) i w Oświęcimiu (S. Mazurkiewicz, jeden strażnik)²³. Przed wybuchem I wojny światowej działały one ponadto w Kocmyrzowie, Nadbrzeziu i Szczucinie²⁴.

Należy też wspomnieć o komisariatach policyjnych, przy pomocy których dyrektor wykonywał służbę policyjną oraz sprawował bezpośredni nadzór nad ludnością. Pod koniec istnienia dyrekcji były to placówki Kraków-Krowodrza i Kraków-Półwieś²⁵.

W 1890 roku obręb (okręg) policyjny obejmował Kraków wraz z okolicą na lewym brzegu Wisły, a także Podgórze na jej prawym brzegu. Liczba ludności wynosiła 93 631 mieszkańców²⁶. Przed wybuchem wojny okręg krakowsko-podgórski był większy o tak zwany obszar forteczny, łącznie więc znajdowało się w nim 147 miejscowości z powiatów krakowskiego, podgórskiego i wielickiego, po obu stronach Wisły, z ludnością ponad 195 000²⁷.

W 1914 roku etat krakowskiej służby policyjnej, łącznie z ekspozyturami, komisariatami i strażą wojskowo-policyjną, wynosił 534 osoby (dla porównania: w 1851 roku – 232). Pierwsza siedziba dyrekcji mieściła się przy ulicy Mikołajskiej 32 (do 1913 roku), po czym przeniesiono ją do gmachu przy ulicy Zacisze 5/7. Areszty policyjne usytuowano w budynku „Pod Zamkiem”, później zwanym „Pod Telegrafem” (ul. Kanonicza 24); pomieszczenia straży policyjno-wojskowej znajdowały się przy ulicy Starowiślnej („Pałac Pugeta”)²⁸.

Do obowiązków dyrektora policji należało przesyłanie zaktualizowanych wykazów urzędników, według kategorii i rangi, a w przypadku podwyżek wynagrodzeń – również ze wskazaniem dotychczasowych pensji urzędników. Zwiększenie wynagrodzeń miało miejsce na przykład w 1869 roku na podstawie najwyższego postanowienia cesarskiego²⁹.

Szczególnie obfita była korespondencja urzędowa między dyrekcją a Namiestnictwem dotycząca powoływania, przenoszenia i odwoływania urzędników. Tytułem przykładu:

²³ *Szematyzm... na rok 1890*, Lwów 1890, s. 46–47.

²⁴ *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1911*, Lwów 1911, s. 87–88. Kierownikami ekspozytur byli: Józef Warczewski, S. Dębno-Krzyżanowski, Karol Kropczyński, Stanisław Woliński, Jan Sokołowski, Stefan Dziewiński.

²⁵ Aneks 1 do rozporządzenia Namiestnika z 4 VI 1851..., s. 529–531 (art. 17–25). Ich kierownicy dwa razy dziennie mieli składać raporty o „ważnych zajściach”. W pilnych sprawach („szczególne pobudki”) dyrektor mógł zwoływać kierowników komisariatów na narady. Funkcjonowała podówczas także inspekcja na dworcu kolejowym w Krakowie oraz placówka policyjna w Zakopanem. Rolę tej ostatniej pełniła Komisja Klimatyczna, której od 1900 r. przydzielano jednego agenta policyjnego na 3–4-miesięczny okres wakacji, a później 2–3 agentów, których zadaniem była inwigilacja osób podejrzanych. Zob. S. Miła, *Starostwo Grodzkie Krakowskie i jego akta z lat (1854) 1919–1939*, „Archeion” 1973, t. 59, s. 144; A. Kamiński, *Z. Niezgodna, Inwentarz...*, s. 18–19.

²⁶ *Szematyzm... na rok 1890*. Por. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1910*, Lwów 1910, s. 86–87.

²⁷ *Szematyzm... na rok 1911*, s. 87.

²⁸ *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1870*, Lwów 1870, s. 104–105; *Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1914*, R. 83, Kraków 1914, s. 145.

²⁹ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 19 V 1870 nr 2716, ANK, DPKr 11; Najwyższe postanowienie z 18 VII 1869 (zgoda na podwyżkę wynagrodzeń). W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych sporządzano na tej podstawie odpowiednie zestawienia, umożliwiające wzięcie pod uwagę zwiększonych wydatków w budżecie ogólnopaństwowym.

w 1870 roku na podstawie rozporządzenia ministerialnego namiestnik powołał tymczasowego („prowizorycznego”) aktuariusza Franciszka Zarembe-Zajączkowskiego na stałego aktuariusza, z płacą 600 złp. W związku z tym dyrektor wydał dekret nominacyjny. W tym samym czasie stanowisko komisarza otrzymał Antoni Funkenstein, były komisarz Dyrekcji Policji w Wiedniu, który zastąpił zmarłego R. Glaczyńskiego³⁰. W 1889 roku Namiestnictwo powiadomiło o wyznaczeniu W. Swolkienia na komisarza policji IX rangi. Równocześnie namiestnik na tymczasowego koncepcistę wyznaczył Stanisława Balickiego (aplikanta conceptowego), któremu przysługiwała pensja 900 złp (plus dodatek aktywalny 240 złp). Zgodnie z wymogiem reskryptu MSW, Balicki musiał złożyć egzamin praktyczny z administracji politycznej, będący warunkiem jego „stabilizacji na stanowisku”³¹.

W następnym roku, w związku ze śmiercią R. Bittnera oraz Z. Nowotnego, konieczne było obsadzenie posad komisarza IX klasy i koncepcisty X klasy. Namiestnictwo ogłosiło więc konkurs, w trakcie którego chęć ubiegania się o posadę komisarza wyrazili koncepciści: J. Rękiewicz, S. Balicki i W. Misiewicz. Do konkursu na stanowisko koncepcisty przystąpili zaś: A. Banach, Władysław Tarchalski, Tadeusz J. Lewicki, Jan Kanty Urbanowicz, Feliks Hoflich, Włodzimierz Tucki, Wincenty Lasko i K. Stieber³². Sylwetki wszystkich kandydatów dyrektor policji przedstawił w raporcie dla namiestnika. Oprócz dość dokładnych życiorysów (data i miejsce urodzenia, wyznanie, stan rodzinny, wykształcenie akademickie, w tym fakt uzyskania doktoratu, przebieg kariery zawodowej), do korespondencji dołączył tabele kwalifikacyjne i podania kandydatów wraz z allegatami³³.

Konkurs rozstrzygnięto w 1891 roku. Nowym komisarzem IX klasy został J. Rękiewicz, któremu dyrektor miał wręczyć akt nominacyjny, a także zwrócić allegaty

³⁰ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 4 VII 1870 nr 4215, ANK, DPKr 12; Reskrypty ministra spraw wewnętrznych z 12 VI 1870 (nominacja Zaremby); z 24 VI 1870 nr 2768 (nominacja Funkensteina). Temu ostatniemu pozostawiono rangę służbową, pokryto też koszty przeniesienia. Miał otrzymywać 800 złp (z dodatkiem służbowym 250 złp) rocznie. Po przybyciu „miał się przedstawić” dyrektorowi policji.

³¹ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 11 V 1888 nr 4771, ANK, DPKr 35. Reskrypty ministra spraw wewnętrznych z 3 V 1888 nr 2050; z 24 XII 1887 nr 4957 (zarządzenie ws. egzaminów). Balicki miał odebrać akt nominacyjny oraz złożyć przysięgę służbową. Namiestnictwo poleciło ustalić, czy Swolkien należał do „stanu rycerskiego”, jak podał w tabeli kwalifikacyjnej.

³² Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 2 XII 1890 nr 786, ANK, DPKr 52. Na posadę koncepcisty dyrektor rekomendował jedynie Banacha, Tarchalskiego i Lewickiego, gdyż „pozostali wnioskodawcy ustępowali wyżej wymienionym”: Hoflich posiadał doświadczenie nabyte w czasie służby w Chorwacji, ale do powrotu w rodzinne strony – pochodził z Białej – skłaniały go „prywatne stosunki rodzinne, a szczególnie matrymonialne”; Tucki (kandydat adwokacki we Lwowie) oraz Lasko (kandydat notarialny w Oświęcimiu) „wyraźnie ustępowali im kwalifikacjami”. Spośród wymienionych doktorat (uzyskany na UJ w 1887 r.) posiadał jedynie Rękiewicz.

³³ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 2 XII 1890 nr 786, ANK, DPKr 52. Reskrypty Namiestnictwa z 10 VII 1890 nr 7686; z 22 VIII 1890 nr 9279; z 21 IX 1890 nr 10 140; *Tabela kompetentów ubiegających się o posadę komisarza przy c.k. Dyrekcji Policji w Krakowie* z 2 XII 1890, ANK, DPKr 52; *Tabela kompetentów ubiegających się o posadę koncepcistów przy c.k. Dyrekcji Policji w Krakowie*, ANK, DPKr 52.

złożone przy ubieganiu się o urząd³⁴. Konieczne było też odebranie przysięgi służbowej. Warto zwrócić uwagę, że miała ona po części charakter wyznaniowy³⁵.

Choć kwestia wymaga dalszych badań, wydaje się, że obsada personalna krakowskiej policji była niewystarczająca. Potwierdzają to liczne wnioski jej szefa do Namiestnictwa o przydzielenie dodatkowych urzędników. Jeżeli powody ku temu były poważne, władze centralne uwzględniały prośby, zwłaszcza gdy chodziło o zwalczanie szpiegostwa. W 1892 roku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zdecydowało się na zwiększenie liczebności krakowskiej dyrekcji o dodatkowego komisarza, koncepcistę i sześciu strażników, a także – o czym wspomniano – postanowiło rozszerzyć jej właściwość terytorialną o gminy położone w okręgu fortyfikacyjnym (fortecznym)³⁶.

Dyrekcja przejęła też część kompetencji starostw w Krakowie i Wieliczce (policja obcych i wyższa, sprawy meldunkowe), co uzasadniano wymogami „jednolitego kierownictwa”. Kolejne „systemizowane posady” przeznaczono do ochrony dworców kolejowych, z czego dwóch strażników przydzielono dla Dworca Głównego, po jednym dla stacji: Zwierzyniec, Podgórze-Płaszów, Podgórze-Bonarka, Podgórze-miasto³⁷. W tym samym czasie kreowano komisariat policyjny w Przemyśle³⁸ oraz ekspozyturę w Nadbrzeziu³⁹.

Mimo podjęcia powyższych działań szef krakowskiej policji w dalszym ciągu domagał się wzmocnienia podległych służb, w szczególności powiększenia straży cywilno-policyjnej o 10 strażników, utworzenia 20-osobowej policji konnej, a także spowodowania, aby straż policyjno-wojskowa osiągnęła liczebność 250 osób⁴⁰.

³⁴ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 23 I 1891 nr 573, ANK, DPKr 52. Reskrypt MSW z 16 I 1891 nr 190. Namiestnictwo zwróciło podania koncepcistów W. Misiewicza i S. Balickiego.

³⁵ „Przysięgniesz Pan Panu Bogu Wszechmogącemu i przyrzeczesz na swój honor i uczciwość Franciszkowi Józefowi niezłomnie być wiernym i posłusznym i zachować niezłomnie zasadnicze ustawy państwa. Będziesz najdokładniej spełniać rozkazy swych przełożonych i okazywać im wszystkim należne uszanowanie i posłuszeństwo, gorliwie i uczciwie uskuteczniać przydzielone czynności; że z tego wszystkiego, co wiadome będzie w sprawach urzędowych, nikomu nie wyjawisz i nie dozwolisz nikomu aktów przegładających, w ogóle że wszystkie obowiązki połączone z urzędem będziesz spełniać według najlepszego przeświadczenia swego sumienia, wiernie i rzetelnie, że się nie dozwolisz odwieść od dopełnienia takowych żadnymi względami i że będziesz tak postępować, jak przystoi na człowieka honoru i wiernego sługę Jego Cesarskiej Mości”. Przysięga złożona przez M. Hallastrę 21 VI 1870, ANK, DPKr 12.

³⁶ Obwieszczenie Prezydium Namiestnictwa z 17 VI 1892, *O rozszerzeniu zakresu działania c.k. Dyrekcji Policji w Krakowie na niektóre gminy, które dotąd nie należały do okręgu policyjnego* („Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych”, 21/1892), opublikowane również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. I, s. 664. Do wsi, które objęła swym zasięgiem dyrekcja, należały Bielany, Bronowice Małe i Wielkie, Wola Justowska, Modlnica, Prądnik Biały, Prądnik Czerwony, Rząska – z pow. krakowskiego; oraz Kurdwanów, Pychowice, Swoszowice – z pow. wielickiego.

³⁷ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji w Krakowie i Lwowie z 23 IV 1892 nr 74, Derżawnyj Archiv Lwowskij Oblasti u Lwowi – Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego (dalej: DALO), fond 350, opys 1, cn. 4867 (350/1/4867); Najwyższe postanowienie z 27 III 1892; Reskrypt MSW z 4 IV 1892 nr 1151.

³⁸ Obwieszczenie Prezydium Namiestnictwa z 17 VI 1892 nr 6644, *O ustanowieniu c.k. komisariatu policji w Przemyśle* (Dz.U.K 20/1892), opublikowane również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. I, s. 664–665. Komisariat przemyski podlegał Dyrekcji Policji we Lwowie.

³⁹ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji w Krakowie i Lwowie z 23 IV 1892 nr 74, DALO, 350/1/4867. Zwiększono też obsadę komisariatów w Szczakowej, Oświęcimiu, Brodach, Podwołoczyskach i Belzie. Przydzielono dodatkowych urzędników dla kilku starostw. Za zgodą Ministerstwa Skarbu straż skarbową miała udzielać pomocy w czynnościach ws. nadzoru nad ruchem obcych.

⁴⁰ Pismo Namiestnictwa do Dyrektora Policji z 2 VI 1894 nr 5498, ANK, DPKr 60. Namiestnik odmówił przedstawienia wniosków ministrowi z powodu niedawnego powiększenia straży cywilno-policyjnej o 11,

Należy też wskazać na sytuacje, w których urzędnicy dyrekcji byli kierowani do wzmocnienia innych placówek służb bezpieczeństwa. W 1877 roku szef administracji krajowej na Bukowinie zażądał od ministerstwa zwiększenia obsady urzędów policyjnych z powodu nadmiaru czynności urzędowych. Ze względu na brak środków w skarbie publicznym minister polecił dyrektorowi policji w Krakowie wydelegowanie do Czerniowiec jednego komisarza i dwóch strażników. Miały to być osoby legitymujące się znajomością języka, „zdolne do poradzenia sobie w tamtejszych warunkach”⁴¹.

W dokumentacji archiwalnej licznie występuje korespondencja urzędowa dotycząca budynków użytkowanych przez urzędy policyjne. Przykładowo w 1907 roku dyrektor wystąpił do Namiestnictwa o zatwierdzenie prolongaty kontraktu najmu realności przy ulicy Radziwiłłowskiej 13, zawartego w 1902 roku na potrzeby oddziału c.k. straży wojskowo-policyjnej. Powodem wystąpienia była zmiana właściciela gruntu, na którym usytuowano koszary policyjne. Namiestnictwo poinformowało wówczas o zezwoleniu udzielonym przez Ministerstwo Obrony Krajowej, w związku z czym nie było przeszkód dla potwierdzenia warunków umowy⁴².

Liczne są także pisma dotyczące dostaw „wszelkich materiałów” (wyposażenie, umundurowanie, wyżywienie itp.) dla organów dyrekcji, w tym straży policyjno-wojskowej. W 1912 roku na miejsce ich odbioru wyznaczono koszary przy ulicy Starowiślnej 13, a w czynnościach wzięli również udział przedstawiciele wyznaczeni przez Ministerstwo Obrony Krajowej⁴³. Dyrektor często występował też do Namiestnictwa o zatwierdzenie wydatków służbowych, najczęściej w ujęciu kwartalnym⁴⁴.

Korespondencja urzędowa dotyczyła też wynagrodzeń pracowników dyrekcji. Z początkiem 1895 roku urzędnikom VIII–XI rangi przyznano roczny, „policzalny do pensji”, dodatek osobowy 100–200 zł. Warunkiem jego otrzymania było przepracowanie 15–20 lat w służbie państwowej. Szef krakowskiej policji przesłał Namiestnictwu wykaz urzędników, którzy mieli prawo do owego „dodatku starszyźnianego”⁴⁵. W 1902 roku Namiestnictwo zażądało (w ciągu 8 dni) wniosków w sprawie podziału zapomóg między dietariuszy i personel pomocniczy, określonych przez ministra w preliminarzu

policyjno-wojskowej zaś o 10 osób. Szef rządu krajowego stwierdził, że w ostatnim czasie „nie zaszła żadna zmiana stosunków”, która uzasadniałaby wnioski dyrektora.

⁴¹ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 26 XI 1877 nr 2105, ANK, DPKr 20. Analogiczne polecenie otrzymał dyrektor policji we Lwowie.

⁴² Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 1 VIII 1907 nr 32 055, ANK, DPKr 155; Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 29 XI 1907 nr 142 018; Zezwolenie Ministerstwa Obrony Krajowej z 7 XI 1907. Umowa miała obowiązywać przez pół roku (od 1 IV 1908), za opłatą czynszu rocznego 6000 K. Nabywca gruntów, Tomasz Będzikiewicz, wystąpił o ponoszenie przez skarb państwa wydatków związanych z opłaceniem podatków rządowych. Warunki kontraktu zaopiniował radca budownictwa w Namiestnictwie.

⁴³ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 23 I 1912 nr 210, ANK, DPKr 157; Reskrypt Ministerstwa Obrony Krajowej z 22 X 1908 (zasady odbioru materiałów). W pracach komisji wzięli udział urzędnik dyrekcji oraz komendant straży policyjno-wojskowej.

⁴⁴ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 1 I 1870 nr 3, ANK, DPKr 11. Dyrektor przesłał wtedy sprawozdanie ws. wydatków w IV kwartale 1869 r., prosząc o udzielenie asygnacji (zaliczki) na 700 złr. Permantennie zwracał się też o udzielenie asygnacji na „najpilniejsze potrzeby”.

⁴⁵ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 23 XII 1894 nr 13 170, ANK, DPKr 45; Najwyższe postanowienie z 14 XII 1894. W razie osiągnięcia wyższej płacy, dodatki miały zostać odpowiednio zmniejszone.

budżetowym. Z kwoty 800 000 koron wyasygnowano na potrzeby galicyjskiej administracji politycznej i policyjnej 13 980 koron⁴⁶.

Uprawnione wydaje się zarazem stwierdzenie, że urzędnicze zarobki były niesatysfakcjonujące. Dowodzi tego chociażby przebieg wydarzeń z 1897 roku. Namiestnik ostrzegł wówczas szefów podległych instytucji o planowanej przez urzędników akcji strajkowej, w tym zamiarze wręczenia przez delegatów „Stowarzyszenia urzędników państwowych” memoriału dla ministra spraw wewnętrznych. Analogiczną petycję chciano wnieść pod obrady obu izb Rady Państwa. Autorzy rezolucji chcieli zwrócić uwagę na „trudność położenia i niemożność dalszej zwłoki”. Namiestnik polecił dyrektorom policji i starostom „wpływać na urzędników uspokajająco”, celem „powstrzymania ich od kroków, które mogły nadać agitacji kierunek niedozwolony lub sprzeciwiający się interesom państwa”⁴⁷. Wobec braku możliwości uspokojenia nastrojów administracja rządowa starała się przekonać niezadowolonych, że „władze mają świadomość doniosłości problemu”. Dostrzegała też aktywność galicyjskich polityków występujących w obronie urzędników na forum Rady Państwa. Namiestnictwu zależało jednak, aby postulaty były odbierane jako „doniosły postulat całego Kraju, nie zaś jako kastowy interes jednego stanu”. Podtrzymało przy tym swoje stanowisko, aby z całą mocą zwalczać „środki agitacyjne, nie licujące z godnością zawodu urzędniczego”⁴⁸.

W kwestii praw urzędników należy wspomnieć, że Namiestnictwo wyznaczało terminy, w których dyrektor miał przedstawiać wnioski urlopowe. Odbywało się to na podstawie pragmatyki służbowej oraz przepisów wykonawczych do ustawy⁴⁹. Można wspomnieć, że Namiestnicy starali się być dostępni dla pracowników podległych urzędów. W 1903 roku nowy namiestnik A. Potocki zapewnił, że urzędnicy chcący mu przedstawić jakąkolwiek „sprawę prywatną i osobistą” mogą to uczynić w każdy wtorek podczas audjencji w siedzibie Namiestnictwa⁵⁰.

Celem zapewnienia prawidłowości w poczynaniach podległych urzędów władze we Lwowie nadsyłały zbiory przepisów organizacyjnych je obowiązujących⁵¹.

Namiestnictwo zajmowało się także mundurami urzędników. Zgodnie z rozporządzeniem z 1850 roku w trakcie pełnienia „służby zewnętrznej” nosili oni uniformy

⁴⁶ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 10 II 1902 nr 1588, ANK, DPKr 56; Reskrypt MSW z 3 II 1902 nr 3410; *Wykaz jednorazowych, nadzwyczajnych zapomóg przyznanych na podstawie reskryptu c.k. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 3 lutego 1902 nr 3410 z kwoty 800 000 Koron, wstawiony w preliminarzu na rok 1902 dla innych funkcjonariuszów państwowych*, DPKr 56. Wsparcie (razem 165 K) otrzymali: Jan Nalewajko, Bolesław Trzeciak, Jan Benko, Aleksander Grzywacz, Stanisław Błachociński. Wypłaciła je c.k. Kasa Filialna Krajowa w Krakowie.

⁴⁷ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 7 X 1897 nr 133, CDIAUL, 146/6/1259.

⁴⁸ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 16 IV 1898 nr 60, CDIAUL, 146/6/1264.

⁴⁹ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 16 V 1914 nr 11 829, ANK, zespół „C.k. Starostwo w Oświęcimiu”, StO 2; Reskrypt MSW z 3 II 1914 nr 907. Termin upływał 31 V 1914. Wnioski ws. urlopów wypoczynkowych dla urzędników należało przedstawić zbiorczo.

⁵⁰ Pismo namiestnika do Dyrektora Policji z 20 VII 1903 nr 9033, ANK, DPKr 57. W sprawach służbowych można się było do namiestnika zgłaszać w każdej chwili.

⁵¹ Pismo Namiestnictwa do Dyrektora Policji z 31 VIII 1895 nr 9510, ANK, DPKr 46. Pismo dotyczyło „instrukcji służbowych dla c.k. korpusu straży wojskowo-policyjnej” (*Organische Bestimmungen für das Militär-Polizeiwachkorps* z 1895 r.). Komendant straży miał je rozdać każdemu spośród 220 żołnierzy-strażników.

służbowe opatrzone czerwono-białą kokardą „dla odszczególniającej poznań”⁵². W 1889 roku władze we Lwowie przypomniały, powołując się na zalecenia ministerialne, że obowiązek występowania w mundurze dotyczy osoby w służbie czynnej, „w czasie służby wykonawczej, w której styczność ze stronami jest nieunikniona”, a także „przy uroczystych wystąpieniach, przedstawieniach służbowych oraz w zewnętrznej służbie egzekucyjnej”. Ministerstwo domagało się przy tym, aby za „uroczyste okazje” uważane były: audyencja cesarska, uroczystości kościelne (przy udziale władz rządowych), zapowiedziane wizytacje urzędu oraz składanie i odbieranie przysięgi. Urzędników zwolniono z powyższego obowiązku przy składaniu raportów przełożonym, a także przed wyjazdem służbowym lub po powrocie z niego⁵³. W tym samym czasie Namiestnictwo nakazało ujednoczenie umundurowania straży pożarnych w Galicji⁵⁴. Jako ciekawostkę można przywołać fakt, że w Austro-Węgrzech obowiązywał zakaz występowania w mundurach urzędniczych poza granicami państwa. Okazję do przypomnienia ograniczeń w tej kwestii stanowiły protesty weneckiej kwestury wnoszone w austriackim konsulacie generalnym⁵⁵.

Do dyrekcji wpływały niekiedy uwagi Namiestnictwa dotyczące dyscypliny panującej wśród urzędników policyjnych. Przykładowo w 1906 roku, w związku z częstymi, potwierdzonymi skargami na brutalne zachowanie żołnierzy policyjnych, władze we Lwowie wprowadziły wymóg, aby do służby policyjnej powoływać wyłącznie kandydatów „odpowiednio ukwalifikowanych”. Niezbędne było też wywieranie wpływu, aby ich „zachowanie przy zetknięciu z publicznością nie dawało zbyt wielu powodów do zarzutów”⁵⁶. Pojawiały się też wątpliwości dotyczące lojalności urzędników. W razie tego typu wątpliwości dyrektor policji występował do Namiestnictwa o ich przeniesienie bądź oddalenie ze służby. Dowodzi tego kazus Romana Saracińskiego, z pochodzenia Rusina, asystenta pocztowego przy oddziale telegraficznym na dworcu kolejowym w Krakowie. Wedle zebranych informacji jego siostra została uwiedziona przez oficera, w związku z czym ojciec urzędnika, Daniel Saraciński (diurnista przy Sądzie Krajowym, wcześniej naczelnik poczty w Brzeżanach), dopuścił się malwersacji na szkodę państwa. Przy okazji ujawniła się wyraźna niechęć R. Saracińskiego do Polaków, w związku z czym szef policji uznał za pożądane jego przeniesienie do „którejs z prowincji niemieckich”⁵⁷.

⁵² Aneks 1 do rozporządzenia Namiestnika z 4 VI 1851..., s. 529 (art. 16).

⁵³ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 1 XII 1889 nr 29 494, ANK, DPKr 429; Reskrypt MSW z 20 X 1889 (Dz. U. P. 176/1889); Rozporządzenie MSW z 6 XI 1889 nr 4435. Dyrektor miał sprawdzać, czy podwładni „noszą przepisany mundur w odpowiednim stanie”. Urzędnicy chcący nabyć mundur mieli się zgłaszać do Komisji uniformowej przy Namiestnictwie. Obowiązek noszenia munduru dotyczył też „zewnątrznej służby wykonawczej”, czyli uczestnictwa w komisjach, wyborach i zgromadzeniach publicznych.

⁵⁴ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 28 VII 1891 nr 58 329, ANK, DPKr 429; Reskrypt MSW z 19 VII 1891 nr 13 190.

⁵⁵ Pismo Namiestnictwa do Dyrektora Policji z 12 X 1895 nr 11 190, ANK, DPKr 46. Skarga dotyczyła oficerów i urzędników „w pełnych mundurach, z pałaszami”.

⁵⁶ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji w Krakowie i Lwowie z 13 IV 1906 nr 15 782, DALO, 350/1/4844. Ze skargami występowali, w imieniu poszkodowanych, członkowie ciał reprezentacyjnych oraz umiarkowana prasa.

⁵⁷ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 26 I 1888 nr 91, CDIAUL, 146/6/1193. Poważne zastrzeżenia sformułowano też pod adresem D. Saracińskiego, „nałogowego karciarza i pijaka”.

Funkcjonowanie Dyrekcji Policji – zagadnienia ogólne

Parę słów należy poświęcić stosunkom Dyrekcji Policji z podporządkowanymi jej instytucjami, zaliczanymi do władzy politycznej. Spoczywał na nich obowiązek przesyłania wszelkich informacji dotyczących „wypadków istotnych z punktu widzenia policyjnego”. Dyrektor przekazywał je, wraz ze swoją opinią, namiestnikowi. Szef policji miał bezzwłocznie udzielać odpowiedzi na pisma napływające od władz politycznych, jak też od przelożonych gmin, w sprawach dotyczących ich bieżącej działalności. Przepisy nakazywały dyrekcji „najdzielniejsze wspieranie” sądów i Prokuratury (Prokuratorii Państwa) w zakresie „policji sądowej”. W sprawach z zakresu „policji miejscowej” dyrekcja udzielała też pomocy gminom, mogąc przy tym posługiwać się strażą wojskowo-policyjną. Relacje dyrekcji z żandarmerią określała ustawa z 18 stycznia 1850 roku. Dyrekcja miała wydawać gazetę policyjną⁵⁸.

Namiestnictwo zwracało uwagę podległym urzędom na nieprzestrzeganie obowiązujących przepisów. Dotyczyło to na przykład skarg mieszkańców Galicji w sprawie nieprzyjmowania czy też „rozpatrywania z wielkim opóźnieniem” pism wnoszonych w języku niemieckim. Podobne szykany miały spotykać petentów przy próbach wypełniania w tymże języku ksiązek robotniczych i domokrażnych. Na żądanie ministerstwa namiestnik domagał się wyjaśnień w terminie 14 dni, nakazując traktować sprawę jako pilną⁵⁹. Namiestnictwo wytknęło też, iż w świetle obowiązującego ustawodawstwa niedozwolona jest bezpośrednia korespondencja dyrektorów policji i starostów z węgierskim Ministerstwem Spraw Wewnętrznych⁶⁰.

Do głównych obowiązków dyrektora należało gromadzenie informacji o najważniejszych bieżących „zdarzeniach i sprawach potocznych” na podległym mu obszarze. Miał też sporządzać codzienne raporty dla namiestnika⁶¹. Można też stwierdzić, że dyrektor policji na bieżąco był informowany o najważniejszych wydarzeniach z życia politycznego Galicji, do których w pierwszej kolejności należały zmiany na urzędzie namiestnika⁶². W 1888 roku dotarło do Krakowa zawiadomienie o powołaniu na ten urząd K. Badeniego⁶³. Dyrektor otrzymał wtedy wiadomość o terminie i porządku audiencji, która miała się odbyć u nowego namiestnika w związku z inauguracją jego rządów

⁵⁸ Aneks 1 do rozporządzenia Namiestnika z 4 VI 1851..., s. 534–535 (art. 32–33, 36–38). Gazetę miało rozsyłać starostom, prokuraturze, żandarmerii, przelożonym gmin oraz władzom policyjnym sąsiednich krajów koronnych. A. Kamiński, Z. Niezgoda, *Inwentarz...*, s. 7, podają, że nie ma pewności, czy dyrekcja krakowska istotnie ją wydawała. Obowiązku tego dopełniała niewątpliwie policja lwowska.

⁵⁹ Okólnik Namiestnictwa do starostów, dyrektorów policji i Prezydentów miast Lwowa i Krakowa z 14 II 1899, ANK, DPKr 52. Reskrypt MSW z 5 II 1899 nr 4005. Skargę wnieśli m.in. Dawid Brandes i Izidor Seipling. Wyjaśnienia miały dotyczyć „stosowania języka niemieckiego w urzędzie” oraz przypadków „odmowy wystawienia dokumentów w tymże języku”.

⁶⁰ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 16 VII 1898 nr 63 420, ANK, DPKr 461. Nakazano bezwzględnie korzystać w takich sytuacjach ze swojego pośrednictwa.

⁶¹ Aneks 1 do rozporządzenia Namiestnika z 4 VI 1851..., s. 528 (art. 10).

⁶² Ich sylwetki przedstawia W. Łazuga, *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii*, Poznań 2013, passim.

⁶³ Pisma namiestnika do Dyrektora Policji z 29 X 1888, ANK, DPKr 35. Cesarz powołał K. Badeniego 19 X 1888.

(15–17 listopada 1888)⁶⁴. Urzędnicy starali się wykazywać lojalność i przywiązanie do przełożonych. Dowodzi tego inicjatywa z 1897 roku dotycząca urządzenia zbiórki pieniędzy na zakup prezentu ślubnego dla córki K. Badeniego, niedawnego namiestnika, a ówczesnego premiera Austrii. Wezwanie do ofiarności, z rąk wyłonionego *ad hoc* „komitetu przeprowadzenia kolekty”, otrzymali również urzędnicy Dyrekcji Policji⁶⁵.

Miłym zwyczajem było wyrażanie przez odchodzących ze stanowiska namiestników podziękowań dla współpracowników oraz podległego aparatu administracyjnego. Wierny tej tradycji okazał się Leon Piniński, w którego odezwie była mowa o „pełnym uznaniu i szczerym podziękowaniu” dla urzędników za „chętną, sumienną i gorliwą pracę”⁶⁶.

Krakowską dyrekcję absorbowały uroczystości organizowane zazwyczaj przez komitety obywatelskie przy okazji rocznicy ważnych wydarzeń, śmierci znanej osobistości, sprowadzenia zwłok i tym podobne. W 1878 roku do Namiestnictwa dotarły pogłoski o komitecie lwowskim, który rozsyłał do co zaniejszych obywateli wezwania zachęcające do wzięcia udziału w pracach nad uczczeniem 100-lecia Konstytucji 3 Maja. Chociaż miało się to odbywać jedynie przez organizowanie wieczorków towarzyskich, Namiestnictwo poleciło czuwać, aby „nie przybrały one formy demonstracyjnej”; w razie naruszenia prawa, ich organizatorzy mieli być „bezwzględnie pociągani do odpowiedzialności”⁶⁷.

W 1890 roku dyrekcja doniosła namiestnikowi, że w Krakowie nie zgłoszono żadnych oficjalnych przygotowań do obchodów rocznicy Konstytucji 3 Maja. Jednakże „wedle pogłosek, odpowiednie porozumienie” miało zostać zawarte na zjeździe zwołanym w związku ze sprowadzeniem zwłok Adama Mickiewicza⁶⁸. Do dyrekcji wpłynęło też zawiadomienie o wystawie XVIII-wiecznych pamiątek („zabytków”) związanych z konstytucją⁶⁹. O wyjaśnienia w tej sprawie wystąpiła też Dyrekcja Policji we Lwowie⁷⁰.

⁶⁴ *Porządek przedstawienia się Władz, instytucji, korporacji itd. w Krakowie Jaśnie Wielmożnemu Panu Namiestnikowi Hrabieniu Kazimierzowi Badeniemu*, ANK, DPKr 35. Wśród delegatów instytucji krakowskich instrukcja wymieniała m.in. biskupa krakowskiego, członków generalicji, prezydenta Krakowa wraz z członkami Rady Miejskiej, prezesa Rady Powiatowej, prezydenta Sądu Krajowego, prezesa Akademii Umiejętności, rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, szefa starostwa górniczego, komendanta Żandarmerii, a także przedstawicieli towarzystw naukowych i artystycznych, krakowskich gimnazjów, izby adwokackiej i notarialnej, Izby Przemysłowo-Handlowej, Towarzystwa Rolniczego, Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych, fabryki tytoniu, Głównego Urzędu Podatkowego, Powiatowej Dyrekcji Skarbu oraz Urzędu Probierczego.

⁶⁵ Pismo deputacji do Dyrekcji Policji z 28 IX 1897, ANK, DPKr 49. Skład „deputacji gratulacyjnej” oraz decyzję w sprawie wyboru prezentu miano ogłosić w „Gazecie Lwowskiej”. Każdy z urzędników miał wpłacić 1 koronę.

⁶⁶ Okólnik namiestnika do Dyrekcji Policji i starostów z 4 VI 1903 nr 7063, ANK, DPKr 57. Piniński wyraził też zadowolenie, że znalazł w nich „oddanych współpracowników”.

⁶⁷ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 27 IV 1878, ANK, DPKr 58. Organizatorzy zachęcali do nadsyłania telegramów z poparciem, na ręce Karola Widmanna.

⁶⁸ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 22 VI 1890 nr 6241, ANK, DPKr 58. Namiestnik nakazał przestrzeżenie wskazówek z reskryptu z 12 VI 1889 nr 141.

⁶⁹ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 23 I 1891 nr 20, ANK, DPKr 58. Namiestnik zażądał wyjaśnień w ciągu 5 dni.

⁷⁰ Pismo Dyrekcji Policji we Lwowie do Dyrekcji Policji w Krakowie z 22 I 1891 nr 108, ANK, DPKr 58. Wedle jej informacji, organizatorem wystawy był hr. Zygmunt Cieszkowski. Informacje o wystawie znalazły się w „Nowej Reformie” oraz w „Dzienniku Polskim” (z 15 I 1891).

W 1891 roku Namiestnictwo zawiadomiło dyrekcję o powstaniu we Lwowie komitetu obchodów 100-lecia konstytucji. Udostępniło przy tym dyrekcji program uroczystości, poinformowało między innymi o zaplanowanych przez organizatorów wykładach i przedstawieniach teatralnych, zamierzonym „przyozdabianiu i iluminacji domów”. Zwróciło też uwagę na zachęty organizatorów pod adresem ludności chłopskiej do masowego uczestnictwa w uroczystościach. Namiestnictwo, w swoim stylu, dostrzegło nieodzowność zablokowania prób „nadania uroczystościom charakteru demonstracji politycznej”. Walkę należało wydać również próbom agitacji wśród mieszkańców wsi. Dyrektor policji miał kontrolować, czy organizatorzy obchodów przestrzegają prawa, a składki są urządzane za jego uprzednim zezwoleniem⁷¹. W kolejnym piśmie od Namiestnictwa znalazły się zaczerpnięte z gazet krakowskich relacje poświęcone urządzającej przemarsze młodzieży, w trakcie których śpiewano patriotyczne pieśni. Niezadowolone namiestnika wywołały też zwłaszcza „demonstracyjne okrzyki przed niektórymi budynkami”. W związku z tym domagał się on wyjaśnień, czy szef policji porozumiał się z komitetem w sprawie programu uroczystości, a także czy uzyskał zapewnienie, że do śpiewania podobnych pieśni jednak nie dojdzie⁷².

Ścisły nadzór policyjny roztoczono także nad uroczystościami pogrzebowymi Józefa Ignacego Kraszewskiego (1887). Namiestnictwo zażądało od dyrekcji wskazania nazwisk członków komitetu organizacyjnego, w którym powinni się także znaleźć przedstawiciele krakowskiego magistratu. Niezbędna była też wiadomość o terminie przewiezienia zwłok pisarza ze Szwajcarii oraz jego pogrzebie w kościele na Skałce w Krakowie. Namiestnictwo zleciło monitorowanie sytuacji, aby uroczystości „nie przybrały charakteru manifestacji politycznej”, co mogło być niebezpieczne, zwłaszcza w obliczu masowego udziału młodzieży gimnazjalnej w tego rodzaju imprezach⁷³.

Dyrekcja wywiązała się z nałożonego obowiązku błyskawicznie. Trzy dni później przedstawiła skład 15-osobowego komitetu dla ułożenia programu uroczystości pogrzebowych, wybranego przez władze Krakowa, na którego czele stanął prezydent Feliks Szlachtowski. Na podstawie zgromadzonych danych dyrekcja potwierdziła obawy kół umiarkowanych, że „pogrzeb przybierze doniosłe rozmiary”. W tej sytuacji szczególnie pożądane było, aby uroczystości „ograniczyły się do aktu religijnego oraz oddania czci zmarłemu”⁷⁴. Na początku kwietnia Namiestnictwo otrzymało od dyrekcji szczegółowy raport opisujący przyjazd zwłok pisarza do Krakowa (*via* Wiedeń). Po przetransportowaniu ciała karawanem z dworca kolejowego do kościoła oo. Pijarów zostało ono tymczasowo złożone w specjalnym pomieszczeniu. Przedstawiciel komitetu zgłosił pomysł, aby trzy dni przed pogrzebem (15–17 IV) wystawić ciało Kraszewskiego na widok

⁷¹ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 13 IV 1891 nr 3782, ANK, DPKr 38. Wszelkie wnioski dotyczące wykładów i przedstawień należało przedstawiać do aprobaty namiestnika. Odnośnie do udziału młodzieży odpowiednie zarządzenia miała wydać Rada Szkolna Krajowa.

⁷² Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 7 V 1891 nr 4624, ANK, DPKr 38.

⁷³ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 25 III 1887 nr 150, ANK, DPKr 33. Dyrektor miał zwrócić szczególną uwagę na „groźbę mów politycznych”.

⁷⁴ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 28 III 1887 nr 158, CDIAUL, 146/6/1181. Dyrekcja donosiła też o możliwym przyjeździe młodzieży z Warszawy i Poznania, a także z Czech, Węgier oraz przedstawicieli narodów południowosłowiańskich. Pomysł organizacji uroczystego pogrzebu wypłynął z kręgu polskiej emigracji w Szwajcarii.

publiczny („udostępnić publiczności”) w kościele⁷⁵. Ponieważ wedle ustaleń dyrekcji propozycja komitetu była „zgodna z miejscowym zwyczajem”, dyrektor policji nie widział przeciwwskazań do spełnienia życzenia organizatorów. Jego opinia była o tyle istotna, że zgodnie z obowiązującą procedurą prezydent Krakowa musiał o zgodę w tej sprawie wnioskować do Namiestnictwa⁷⁶.

Obawy dyrekcji towarzyszyły też uroczystościom pogrzebowym A. Mickiewicza (1890). Przyjmując do wiadomości zgodę Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na pochówek polskiego wieszczki narodowego w katedrze na Wawelu, Namiestnictwo domagało się podjęcia wszelkich starań, aby uroczystości „nie przyjęły postaci demonstracji politycznej”. Zwróciło też uwagę na względy bezpieczeństwa sanitarnego („policja zdrowia”), od przejazdu zwłok poety przez Szwajcarię począwszy, a na wjeździe do Krakowa kończąc. O treści ministerialnego reskryptu powiadomiono marszałka krajowego, który z urzędu przewodniczył komitetowi⁷⁷.

Fiaskiem zakończyła się próba sprowadzenia do kraju zwłok innego wieszki, Juliusza Słowackiego. W 1899 roku zajmujący się tym komitet uzyskał jednak zezwolenie na organizację zbiórki pieniężnej, z wykorzystaniem obowiązkowych „certyfikatów dla kwestujących”. Namiestnictwo nie zgodziło się przy tym na „chodzenie po domach” oraz kwestowanie w zakładach kąpielowych⁷⁸.

Obawy władz galicyjskich budziły wszelkie próby propagandy panslawistycznej, groźnej dla wielonarodowego państwa Habsburgów. Dowodzi tego raport dyrekcji poświęcony próbom wystawienia w Wilnie pomnika A. Mickiewiczowi. W ocenie dyrekcji ewentualna realizacja zamierzenia stanowiłoby niewątpliwą okazję do zorganizowania „uroczystości wszechsłowiańskiej”, jako że pomnik wieszczki, w rosyjskich warunkach, z powodzeniem mógł wyrażać „sprawę całej Słowiańszczyzny”⁷⁹.

Sprawy ochrony bezpieczeństwa publicznego

Jak wspomniano, najważniejszym zadaniem dyrekcji, a także podległych jej struktur było zapewnianie bezpieczeństwa i „spokoju wewnętrznego”. Dyrekcja skupiała się przy tym

⁷⁵ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 5 IV 1887 nr 3439, CDIAUL, 146/6/1181; *Program obżędu pogrzebowego J.I. Kraszewskiego w Krakowie*, CDIAUL, 146/6/1181. Przejazd z dworca odbył się bez udziału publiczności, której nie poinformowano o całym wydarzeniu.

⁷⁶ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 7 IV 1887 nr 3480, CDIAUL, 146/6/1187. Szef policji zakwestionował przy tym udział młodzieży szkolnej i akademickiej, jak również pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wyjątek uczynił jedynie dla członków „Bratniej Pomocy” oraz czytelnicy akademickiej.

⁷⁷ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 17 VI 1890 nr 115, ANK, DPKr 37; Reskrypt MSW z 12 VI 1890 nr 2530. Wnioskodawcą w sprawie był „Komitet złożenia zwłok Mickiewicza”, pod przewodnictwem Ferdynanda Weigla. Namiestnictwo poleciło „ogłędne, lecz stanowcze położenie tamy usiłowaniom osób lub instytucji nadania obchodowi cechy politycznej”. Na konieczność zapewnienia bezpiecznego przejazdu zwrócono uwagę Namiestnictwu w Innsbrucku.

⁷⁸ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 26 IV 1899 nr 4538, ANK, DPKr 72. Wyniki zbiórki miano co kwartał ogłaszać w lokalnej prasie. Dysponowanie nadwyżką środków pozostawiono komitetowi. Dyrekcji polecono przesyłanie wykazów członków komitetu.

⁷⁹ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 29 XI 1879 nr 806, CDIAUL, 146/6/1150. Inicjatywa miała się spotkać z przychylnością małżonki carewicza, Marii Fiodorowny, o czym donosiło „pewne źródło”.

na nadzorowaniu przestrzegania porządku publicznego, a także ochronie osób i mienia. W obrębie powyższych zadań władze policyjne wykonywały trzy rodzaje działalności: a) spostrzegawczą, b) zapobiegawczą, c) ochronną (policja administracyjna). W razie stwierdzenia, że doszło do obrazy prawa bądź wyrządzono szkodę, dyrekcja podejmowała czynności, które umożliwiały wykrycie sprawcy i przekazanie go „właściwej władzy karnej”; to ostatnie nie dotyczyło przypadków, w których dyrekcja mogła samodzielnie nałożyć karę, sprawując tym samym czynności z zakresu policji sądowej⁸⁰.

Poważną rolę w pracy Namiestnictwa odgrywały otrzymywane raporty w sprawie bezpieczeństwa⁸¹, dlatego zwracało ono uwagę na przestrzeganie wymogów dotyczących ich zawartości⁸². Na powtarzające się nieprawidłowości w sporządzaniu „raportów o wydarzeniach istotnych z punktu widzenia bezpieczeństwa” zwróciło uwagę w 1892 roku Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, o czym namiestnik nie omieszczał powiadomić dyrektorów policji (i starostów). Dokumentacja często była niedokładna, jej doręczanie spóźnione, chociaż rząd wielokrotnie przypominał o obowiązku nadsyłania wyłącznie „treściwych raportów”. Miały one obejmować: 1) wszelkie działania wymierzone w bezpieczeństwo państwa i jego sił zbrojnych; 2) nieszczęśliwe wypadki w fabrykach („przedsiębiorstwa przemysłowe”), na budowach i kolei; 3) dotkliwsze klęski elementarne; 4) strajki robotników oraz rozpowszechnianie pism o treściach socjalistycznych; 5) ważniejsze uroczystości polityczne i akademickie; 6) konfiskaty pism drukowanych; 7) śmierć wybitnych osobistości; 8) samobójstwa i próby samobójcze („ze względu na znaczenie osoby”); 9) inne wydarzenia „budzące powszechne zainteresowanie” (np. wyścigi konne)⁸³.

Dyrekcja zapobiegała również wszelkim „tajnym knowaniom”, pod którym to pojęciem kryła się najczęściej działalność emisariuszy rozmaitych ugrupowań politycznych; zwalczała też „wszelkie zamachy godzące w bezpieczeństwo publiczne”. Miała też „tłumić w zarodku wszelkie zakłócenia spokoju i bezpieczeństwa”, w razie ich zaistnienia – postępować „z całą stanowczością”, również z wykorzystaniem straży wojskowo-policyjnej, a w skrajnych przypadkach – przy udziale żandarmerii i wojska⁸⁴. Zachowane wykazy i sprawozdania są cennym źródłem do badań nad polską emigracją polityczną i konspiracjami krajowymi⁸⁵.

Dyrekcja korzystała też z sieci informatorów, którzy zdobywali informacje na temat zjawisk interesujących władze policyjne. Dla przykładu jeden z agentów doniósł o przygotowywanym zamachu na cara Aleksandra III, który miał zostać zgładzony przy pomocy gazu węglowego bądź cygar nasączonych kwasem pruskim. Odpowiedni raport

⁸⁰ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 659 (art. 7). Zob. S. Płaza, *Starostwa galicyjskie 1868–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Prace Prawnicze, z. 97, DCXXV, 1982, s. 165.

⁸¹ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 21 IX 1885, CDIAUL, 146/7/4105.

⁸² Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 5 II 1896 nr 781, ANK, DPKr 47; Rozporządzenie MSW z 14 II 1880 nr 1296.

⁸³ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 27 II 1892 nr 1603, ANK, DPKr 41; Okólniki Namiestnictwa: z 8 V 1874 nr 3240; z 14 IX 1889 nr 11 009; z 10 I 1891 nr 183. W pilnych sprawach dozwolone były też „relacje telegraficzne”. O szczególnych wydarzeniach należało przedłożyć ponadto „wyzerujące sprawozdanie”.

⁸⁴ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 660 (art. 11).

⁸⁵ Zob. na przykład pisma Dyrekcji Policji do Namiestnictwa: z 31 VIII 1871 nr 754, CDIAUL, 146/6/1121; z 15 III 1876 nr 48, *ibidem*, 146/6/1120.

trafił ostatecznie na biurko ministra spraw wewnętrznych, aczkolwiek szef krakowskiej policji przyznawał w nim, że informacja pochodzi od agenta „o nie doświadczonej wiarygodności”⁸⁶.

Falszywe okazały się także doniesienia o próbie zamachu na Ottona von Bismarcka, które napłynęły do dyrekcji w 1875 roku. Na żądanie ministerstwa dokonała ona wówczas „rewizji i przyaresztowania” Stanisława Gostomskiego, urzędnika odpowiedzialnego za odbiór soli na rzecz Królestwa Polskiego, a także Tomasza Dunina, uczestnika powstania styczniowego, któremu władze carskie skonfiskowały majątek. Tego ostatniego podejrzewano o przygotowywanie zamachu na kanclerza, ponieważ przybył do Krakowa bez pieniędzy i paszportu, a także nie potrafił wyjaśnić źródła pochodzenia otrzymanych z Wrocławia pieniędzy⁸⁷. Ostatecznie, na podstawie informacji otrzymanej od radcy Pelza z austriackiego MSZ, że rządy rosyjski i pruski uznały spisek za wymyślony, zdecydowano o zwolnieniu aresztowanych z powodu „bezasadności zatrzymania”⁸⁸.

Przy omawianiu spraw bezpieczeństwa należy pamiętać o codziennej pracy policyjnej („zwykły dogład”), polegającej na patrolowaniu ulic, placów i innych miejsc, w których gromadzili się ludzie (np. bale, festyny, inne uroczystości). Dyrekcja zarządzała też dzienne lub nocne obławy. Jej nadzorowi podlegał ruch kolejowy oraz rzeczny (przy użyciu parostatków). Władze policyjne interweniowały też w przypadkach „innych nieszczęść”, w tym pożarów, powodzi i epidemii. Dyrekcja nadzorowała produkcję broni, miała też zapobiegać posługiwaniu się bronią „podejrzaną lub zakazaną”⁸⁹. Odbywało się to przede wszystkim na podstawie patentu z 1852 roku. Namiestnictwo poleciło karać „z największą surowością” osoby nielegalnie posiadające broń, nawet jeżeli była to automatycznie działająca kieszonkowa broń palna (pistolety repetierowe)⁹⁰.

Wpływ na poprawę bezpieczeństwa próbowano wywierać poprzez zwiększanie liczby ekspozytur i strażnic policyjnych. Z tego względu w 1889 roku kreowano ekspozyturę w Oświęcimiu⁹¹. Wskutek dynamicznego rozwoju ruchu emigracyjnego będące w dyspozycji dyrektora policji „szczupłe siły policyjne” nie były w stanie udzielić

⁸⁶ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 7 V 1881 nr 285, CDIAUL, 146/6/1155. Zamach miał się odbyć 9–15 V 1881 r., jego organizatorzy nie chcieli „narażać życia innych osób”.

⁸⁷ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 12 V 1875 nr 289, CDIAUL, 146/6/1129.

⁸⁸ Pisma Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 14 V 1875 nr 74; z 16 VI 1875 nr 74, CDIAUL, 146/6/1129. Sprawa okazała się prowokacją jednego z rosyjskich agentów, który próbował wyłudzić pieniądze na prowadzenie działalności operacyjnej.

⁸⁹ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 660 (art. 12–14). Przedmiotem troski były też „osoby wykazujące objawy obłąkania”. Dyrekcja interesowała się ponadto samobójstwami, „nagłymi zasłabnięciami na ulicy” itp. W ogólności zwracała uwagę na „czyny i zaniedbania” mogące wpłynąć na życie, zdrowie i bezpieczeństwo ludności.

⁹⁰ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 23 XI 1912 nr 529, ANK, zespół „C.k. Starostwo w Oświęcimiu”, StO I; Okólnik Namiestnictwa z 19 VII 1912 nr 2288. Nadzór obejmował wydawanie pozwoleń oraz „noszenie broni przy sobie”, zwłaszcza przez osoby nieuprawnione. Patent cesarski z 24 X 1852, *O broni* („Dziennik Praw Państwa”, 223/1852); rozporządzenia ministerialne: z 29 I 1853 (Dz.P.P 16/1853); z 11 II 1860 (Dz.P.P 39/1860), *O wykonaniu patentu o broni*; wszystkie opublikowane również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, red. J. Piwocki, t. II, Lwów 1899, s. 501–515.

⁹¹ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 7 III 1889 nr 2492, ANK, DPKr 64. Jej pierwszym kierownikiem został koncypista S. Mazurkiewicz, strażnikiem Jędrzej Cygnarowicz. Ekspozytura rozpoczęła działalność 1 IV 1889. W okólniku była też mowa o wynagrodzeniu i dodatkach dla funkcjonariuszy ekspozytury.

wystarczającej pomocy wszystkim opuszczającym Galicję w poszukiwaniu lepszego życia poza jej granicami. Dlatego w 1908 roku dyrektor uznał za zasadne wystąpić do Namiestnictwa, aby oświęcimska ekspozytura została powiększona o dodatkowe kancelistę i strażnika. Starał się także o dodatkowe środki na „pozyskiwanie konfidentów”, którzy „dostarczali poufnych informacji, o momentach wpływających na ruch emigracyjny”⁹². Poprawę bezpieczeństwa w Krakowie miały zapewnić dwie dodatkowe strażnice, odnośnie do których „zaprowadzenia i utrzymywania” Namiestnictwo przyjęło zobowiązanie od gminy Krakowa⁹³.

Z punktu widzenia bezpieczeństwa znaczącym wydarzeniem było wprowadzenie stanu wyjątkowego w Galicji w 1898 roku. Pomimo jego zniesienia Namiestnictwo przykazało dyrekcji dalsze „bezwzględne utrzymywanie spokoju i bezpieczeństwa”, zapobieganie „roznamietnieniu szerokich warstw ludności”, a także śledzenie życia politycznego, w tym „działalności agitatorów partii radykalnych”. Podległe jej organy miały zwracać baczną uwagę na przebieg wieców i zgromadzeń, jak też zwalczać „lichwiarski wyzysk na wsi”⁹⁴.

Obiektem zainteresowania władz austriackich, zwłaszcza wojskowych, było zwalczanie szpiegostwa. Najczęściej dopuszczano się go na rzecz wywiadu wojskowego rosyjskiego. Jak wspomniano, w 1892 roku podjęto decyzję o rozszerzeniu kompetencji krakowskiej Dyrekcji Policji na obszar gmin położonych w granicach „krakowskiego rejonu fortyfikacyjnego”⁹⁵. Od tej chwili na wyżej wskazanym terytorium zakres jej obowiązków obejmował dodatkowo sprawy: a) policji obcych, b) meldunkowe, c) policji wyższej, a także d) sprawy dotąd załatwiane przez gminy w zakresie „działania poruczonego”; te ostatnie wymagały jednolitego kierownictwa ze względu na „stosunki bezpieczeństwa w obrębie fortecznym”. Namiestnictwo poleciło więc dyrektorowi sporządzenie wykazu spraw rozpatrywanych dotąd przez starostwa bądź gminy, które w świetle powyższych decyzji powinny się znaleźć w gestii dyrekcji⁹⁶. Nacisk Namiestnictwa na skuteczne zwalczanie wrogiej działalności wywiadowczej nasilał się w chwilach napięć, grozących niekiedy wybuchem konfliktu zbrojnego. Najintensywniejszy był w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej. W 1912 roku Namiestnictwo poleciło

⁹² Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 18 V 1908 nr 577, ANK, DPKr 64; Pismo kierownika ekspozytury w Oświęcimiu do Prezydium Dyrekcji Policji z 9 IV 1908. W ekspozyturze pracował komisarz i 2 strażników cywilno-policyjnych; konfidenti byli także źródłem informacji o „nadużyciach przy werbunku sił do pracy za granicą”.

⁹³ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 2 XI 1892 nr 12 247, ANK, DPKr 69. Na każdą z nich miasto miało wypłacać ryczałt 400 złr. Działalność placówek nie mogła liczyć na dodatki z funduszy państwowych.

⁹⁴ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 14 X 1898 nr 186, CDIAUL, 146/6/1270. Doniosłość chwili wymagała od administracji „wiele taktu, rozsądku i energii”. Niedopuszczalne było też „lekceważenie próśb włościan”, którzy w przeciwnym razie „uciekali się do niepowołanych opiekunów”. Połączono dokładne stosowanie ustawy z 15 XI 1867 (Dz. P.P 135/1867). Zgodnie z okólnikiem stan wyjątkowy obowiązywał od 28 VI do 12 X 1898 r.

⁹⁵ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji w Krakowie i Lwowie z 23 IV 1892 nr 74, DALO, 350/1/4867; Najwyższe postanowienie z 27 III 1892; Reskrypt MSW z 4 IV 1892 nr 1151.

⁹⁶ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 25 V 1892 nr 59, ANK, DPKr 60; Reskrypt MSW z 6 V 1892 (zasady zwalczania szpiegostwa). Namiestnictwo zażądało opinii, czy ekspozyturę można umieścić na dworcu bądź w innym, dogodniejszym miejscu. Dyrekcja miała też przesłać wykaz gmin, które miały dotknąć wprowadzane zmiany. Rząd we Lwowie zdecydował wówczas o utworzeniu ekspozytury w Nadbrzeziu, składającej się z kierownika i dwóch strażników.

zacieśnić współpracę między władzami cywilnymi i wojskowymi, jak też baczniej przyglądać się wnioskowi o koncesję na działalność przemysłową w powiatach nadgranicznych oraz w „miejscach warownych i innych strategicznych”. Przy udzielaniu „wędrownych licencji” należało zaś przestrzegać wymogów dotyczących przedkładania „dowodów uzdolnienia”⁹⁷.

Ścisłej ochronie podlegały obiekty wojskowe. Niekiedy dochodziło do zdarzeń uzasadniających podejrzenie próby zamachu, w związku z czym podległe dyrekcji służby miały wspierać oddziały wojskowe wyznaczone do ich ochrony⁹⁸. Namiestnictwo zażyło sobie także informacji, czy na terenie Krakowa znajdują się składy broni i amunicji, „gromadzonej na wypadek powstania”. Dyrekcja wyjaśniła, że nawet „dokonywany w małych partiach” import broni „spotkałby się z zainteresowaniem publiczności”, zaś „przechowywanie takich przedmiotów jest w Krakowie po prostu niemożliwe”⁹⁹.

Dyrekcja monitorowała też nastroje mieszkańców („spozostreganie usposobienia ludności”), zwłaszcza w obliczu planowanych zmian w prawie. Jej urzędnicy „badali stosunki faktyczne, polityczne i socjalne”, a także „zapoznawali się z życzeniami ludności”, przy czym słuszne postulaty („usprawiedliwione życzenia”) miały być przedstawiane władzom wyższym w formie sprawozdań z odpowiednimi wnioskami. Władze policyjne miały też wyjaśniać ludności istotę otaczającej rzeczywistości prawno-politycznej, „prostuując mylne wyobrażenia o rozmaitych zjawiskach”¹⁰⁰.

Sprawy meldunkowe, kontrola ludności

Dyrekcji powierzono także nadzór nad ruchem ludności, przy czym gromadzenie danych odbywało się na podstawie przepisów meldunkowych¹⁰¹, „spisów stanu ludności” („konskrypcja”) oraz zasady „policji obcych”. Dyrekcja prowadziła więc ewidencję zamieszkałej w rejonie policyjnym ludności na podstawie jej spisu ogólnego. Nadzorowała

⁹⁷ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 27 VI 1912 nr 298, StO 1. W razie jakichkolwiek wątpliwości należało odmawiać przedłużenia konsensu.

⁹⁸ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 2 II 1913 nr 49, StO 1; Reskrypt MSW z 23 I 1913 nr 196. Szczególną uwagę poświęcano obcokrajowcom.

⁹⁹ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 6 II 1877 nr 102, CDIAUL, 146/6/1134. Dyrekcja miała informacje o składach broni w guberniach kieleckiej i radomskiej, co miało się spotykać z powszechną dezaprobatą prasy galicyjskiej („Czas”, lwowska „Kronika Codzienna”) i wielkopolskiej („Dziennik Poznański”, „Kurier Poznański”), zalecającej „przestrzeganie interesów Austrii”.

¹⁰⁰ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 659 (art. 7–9). Również w tym zakresie na dyrekcji spoczywały obowiązki sprawozdawcze.

¹⁰¹ Były to: rozporządzenie MSW z 15 II 1857 (Dz.P.P 33/1857), *Przepisy meldunkowe*; obwieszczenia Prezydium Namiestnictwa z 24 XII 1887 (Dz.U.K. 3/1888), *Ustanawiające sposób meldowania obcych, przyjętych na mieszkanie przez osoby prywatne, we wskazanych miejscowościach (w tym okolice Krakowa) oraz we wszystkich miejscowościach Galicji, będących siedzibą c.k. starostw, oprócz miasta Lwowa, Krakowa i Przemyśla, oraz w miejscowości Podwołoczyska, powiatu skałackiego*; instrukcja Prezydium Namiestnictwa z 24 XII 1887, *dla naczelników gmin i przelożonych obszarów dworskich, w celu wykonywania przepisów o meldowaniu obcych*, wszystkie opublikowane [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. II, s. 213–215, 219–224. Należy jeszcze wskazać obwieszczenie Dyrekcji Policji z 5 V 1863 nr 732, dotyczące zasad meldunku w Krakowie i Podgórzu, CDIAUL, 146/6/1206.

prowadzenie protokołów zawierających dane o osobach korzystających z gościny gospód i domów zajezdnych, robotnikach fabrycznych i służących, pomocnikach przemysłowych, a także osobach obcych¹⁰². Przepisy meldunkowe podlegały licznym zmianom, spowodowanym na przykład rozszerzeniem granic Krakowa na początku XX wieku. W 1889 roku Namiestnictwo postanowiło, że osoby przyjeżdżające do Krakowa i Podgórze, jak też ich stali mieszkańcy powinni się zameldować w dyrekcji bądź ekspozyturze podgórskiej za pomocą kartki i książki meldunkowej, w ciągu 12 godzin od daty przyjazdu¹⁰³. W tym samym roku władze uchylły niektóre przepisy meldunkowe dla Krakowa, Lwowa i Przemyśla¹⁰⁴, w 1890 roku ten sam los spotkał art. 12, dotyczący wymierzania kar przez sądy, na podstawie par. 320 ustawy karnej¹⁰⁵. W związku z przyłączeniem do Krakowa nowych dzielnic (1910 r.) Namiestnictwo rozciągnęło na nie zasady meldowania obcych, polecając dyrektorowi opublikowanie niezbędnego obwieszczenia¹⁰⁶.

Dyrekcji przydzielono też sprawy paszportowe. Obejmowały one wydawanie „dokumentów do podróży”, badanie autentyczności paszportów, a także przesłuchiwanie osób, co do legalności pobytu których zgłoszono wątpliwości („dozór sygnalizowanych i podejrzanych indywiduów”). „Policja obcych” polegała na nadzorowaniu cudzoziemców przebywających w rejonie policyjnym, których w uzasadnionych wypadkach można było wydalic z Krakowa (przypadki zakłócania porządku, „zagraniczni emisariusze” itp.)¹⁰⁷.

Dyrekcja nadzorowała też żebraków i włóczęgów („wagabundów i próżniaków”), a także „osoby bez przytułku, legitymacji i zarobku”¹⁰⁸, prowadząc ponadto ewidencję osób podlegających wydaleniu („wyszupasowaniu”) oraz wypuszczonych z więzień¹⁰⁹. Zarządzała obławy, obejmujące cały rejon policyjny, we współpracy z władzami

¹⁰² Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 658–659 (art. 3–4). Dyrekcja zwracała uwagę na prowadzenie „ksiąg obcych” i „ksiąg czeladnych” przez właścicieli zajazdów i gospód, w których mogła zarządzać rewizje, zwłaszcza w „miejscach podejrzanych i spelunkach”. Na niedopełniających obowiązku nakładała kary pieniężne.

¹⁰³ Obwieszczenie Prezydium Namiestnictwa z 16 XI 1889 nr 18 887, ANK, DPKr 429. Obowiązek zgłoszenia spoczywał także na zarządcy domu; obowiązki meldunkowe dotyczyły też wyjazdu osób z Krakowa bądź Podgórze.

¹⁰⁴ Obwieszczenie Prezydium Namiestnictwa z 24 V 1889 nr 11 625, ANK, DPKr 429. Chodziło o art. 15–16 przepisów meldunkowych z 5 V 1863.

¹⁰⁵ Obwieszczenie Prezydium Namiestnictwa z 2 II 1890 nr 14 810, ANK, DPKr 429. Karanie odbywało się też na podstawie rozporządzenia ministerstwa z 15 II 1857.

¹⁰⁶ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 12 IV 1911 nr 4693, ANK, DPKr 91; Ustawa z 19 XII 1910 (Dz.U.K. 243/1910).

¹⁰⁷ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 659 (art. 4–6). W sprawach policji paszportowej, meldunkowych i obcych dyrekcja udzielała wszelkich wyjaśnień stronom oraz innym władzom.

¹⁰⁸ Dozoru policyjnego, pracy przymusowej, włóczęgostwa i żebractwa dotyczyły ustawy: z 10 V 1873 (Dz.PP 108/1873); z 24 V 1885 (Dz.PP 89/1885); z 24 V 1885 (Dz.PP 90/1885), opublikowane również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. II, s. 234–241.

¹⁰⁹ Szupaśnictwa dotyczyły: ustawa z 27 VI 1871 (Dz.PP 88/1871), o uregulowaniu policyjnego wydania i szupaśnictwa; rozporządzenia Prezydium Namiestnictwa: z 21 VIII 1875 nr 4287 (Dz.U.K 57/1875), w sprawie przeprowadzenia ustawy państwowej z 27 VII 1871 (Dz. PP nr 88), normującej policyjne wydalanie i odsyłanie pod straż; z 7 VII 1876 nr 19 767 (Dz.U.K 27/1876), w sprawie uregulowania odsyłania szupaśników pod straż; z 2 XI 1879 nr 27 860 (Dz.U.K 84/1879), względem uregulowania periodycznych transportów szupaśników na kolei żelaznej Karola Ludwika, tudzież względem uporządkowania sposobu odsyłania na kolejach żelaznych tak osób pod straż, jak też za paszportem przymusowym szupasowanych, opublikowane również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. II, Lwów 1899, s. 270–276, 295–303, 307–308,

gminnymi. Przeprowadzała rewizje „miejsc podejrzanych i kryjówek”. Gromadziła dane o osobach zaginionych i zbiegach, a także przedmiotach zagubionych, skradzionych i odnalezionych. Rozsyłała listy gończe wystawiane przez władze sądowe¹¹⁰.

Można jeszcze wspomnieć o nadzorze nad ludnością cygańską, która notorycznie nie przestrzegała zasad przemieszczania się w granicach państwa austriackiego. Dyrekcja przesyłała Namiestnictwu (podobnie jak władze powiatowe) spisy Cyganów mających prawo swojszczyzny; na ich podstawie władze krajowe sporządzały szczegółowe wykazy. Namiestnictwo przekazało też dyrekcji zalecenia w sprawie postępowania z pochwyconymi Cyganami, którzy nie potrafili wykazać „prawa przynależności”¹¹¹.

Nadzór nad stowarzyszeniami i prasą

Odrębną kategorię spraw stanowił nadzór nad stowarzyszeniami¹¹², ich rejestracją i działalnością¹¹³. Zgody na założenie stowarzyszenia, w drodze aprobaty jego założeń statutowych, udzielało Namiestnictwo. W 1894 roku dyrekcja zawiadomiła Powszechne Stowarzyszenie Polskich Artystów w Krakowie, że władze nie mają zastrzeżeń do postanowień jego statutu, w związku z czym może ono rozpocząć działalność na zasadach określonych w ustawie z 15 listopada 1867 roku¹¹⁴. Corocznie udzielanych było od kilku do kilkunastu zezwoleń na działalność. Przykładowo w 1912 r. zgodę uzyskały: Klub Sportowy „Polonia”, Związek Polski Piłki Nożnej, Polski Związek Narodowy oraz „Grupa miejscowa związku austriackich urzędników technicznych” (Satzungen des Bund der technischen Beamten Oesterreichs)¹¹⁵.

324–327; o ewidencji osób wywołanych bądź wydalonych z kraju była mowa w ustawie o postępowaniu karnym z 23 V 1873 (Dz. PP 119/1873), wyciąg opublikowany [w:] *ibidem*, s. 247–248.

¹¹⁰ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 660–661 (art. 15–16). Dyrekcja prowadziła też rejestry stwierdzonych zbrodni i znalezionych zwłok.

¹¹¹ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 19 VII 1890 nr 7704, CDIAUL, 146/6/4450. Okólnik dotyczył też nakazu bieżącego informowania o „zmianach w stanie tej ludności”. Zob. rozporządzenie gubernialne z 22 III 1825 nr 15 956, o nadzorze nad cyganami [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, t. II, s. 256–261.

¹¹² Stowarzyszeń dotyczył patent cesarski z 26 XI 1852 (Dz. PP 253/1852), zawierający nowe postanowienia o stowarzyszeniach, opublikowany również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych...*, red. J. Piwocki, t. IV, Lwów 1903, s. 3–16.

¹¹³ Stosowano podział stowarzyszeń na: opiekujące się chorymi, dobroczynne, zaliczkowe, ochrony i zakłady przytułku, zakłady dla niemowląt i podrzutek, kształceniowe, naukowe, dla zabawy i czytania, dla ochrony zwierząt, handlowe i przemysłowe, asekuracyjne, kościelne i bractwa, polityczne, robotnicze. Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 31 XII 1912 nr 3489, ANK, DPKr 507 (dawna: StGKr – Starostwo Grodzkie Krakowskie, Mat. 59); *Wykaz porównawczy Stowarzyszeń w Krakowie, obejmujący cele i liczbę członków w latach 1905 i 1906*, *ibidem*. Szerzej zob. A. Dziadzio, *Nadzór państwa nad stowarzyszeniami w Galicji doby autonomicznej* [w:] *Ustroje-tradycje i porównania. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Mikuli, A. Kulig, J. Karp, G. Kuca, Warszawa 2015, s. 75–83; *idem*, *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – obywatel – prawo*, Kraków 2001, s. 107–108.

¹¹⁴ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 1 IX 1894 nr 22 197, ANK, DPKr 139.

¹¹⁵ Pisma Namiestnictwa do Dyrekcji Policji: z 10 II 1912 nr 599, ANK, DPKr 151; z 23 XII 1911 nr 3097, DPKr 151; z 19 XI 1911, DPKr 151; z 28 VIII 1912, ANK, DPKr 152. Wszystkie wymienione stowarzyszenia miały siedzibę w Krakowie.

Zatwierdzenia wymagały również modyfikacje statutów stowarzyszeń. W tym samym roku wyjednały je między innymi stowarzyszenia: „Urzędników pocztowych galicyjskich” oraz „Katolickich robotnic fabryki cygar pw. św. Józefa”¹¹⁶. Nierzadko stowarzyszenia spotykały się z odmową rejestracji. W poddanym analizie 1912 roku odmowa taka stała się udziałem *Judische Kultur* („Kultura żydowska”) w Krakowie, a oficjalnym powodem była niejasność sformułowań odnośnie do celów statutowych¹¹⁷. Zakazem działalności objęto również Tatrzańskie Towarzystwo Narciarzy w Krakowie. W tym wypadku przyczyna odmowy leżała we wpisaniu w statucie postanowień niedozwolonych¹¹⁸. Względy formalne zadecydowały o odrzuceniu wniosku rejestracyjnego Stowarzyszenia Socjalno-Demokratycznego „Naprzód” w Krakowie¹¹⁹. Należy zaznaczyć, że założyciele stowarzyszenia mogli wnieść odwołanie (rekurs) od niesatysfakcjonującej ich decyzji przed oblicze Namiestnictwa, w terminie 60-dniowym od daty doręczenia decyzji¹²⁰.

Władze decydowały się niekiedy jedynie na zawieszenie działalności stowarzyszenia, jeżeli było prawdopodobne, że zarząd usunie stwierdzone nieprawidłowości. Stało się tak w wypadku żydowskiego stowarzyszenia *Poalej Syjon*. Na żądanie Namiestnictwa dyrekcja poczyniła szereg ustaleń dotyczących jego działalności. Nie potwierdziły się obawy, że organizowało ono „składki na potrzeby rewolucjonistów”, aczkolwiek niektórzy jego członkowie mogli pośredniczyć w ich przekazywaniu. Dyrekcja przesłała też najnowsze wydawnictwa stowarzyszenia, a także wykaz członków zarządu wraz z protokołem zabezpieczenia majątku¹²¹.

Powyższe ustalenia należy uzupełnić o stwierdzenie, że dyrekcja miała obowiązek przesyłania Namiestnictwu „wykazów zmian w ilości zarejestrowanych stowarzyszeń” w granicach rejonu policyjnego¹²². Namiestnictwo zażądało też od dyrekcji sprawozdania

¹¹⁶ Pisma Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 9 VII 1912 nr 2791 i nr 2803, ANK, DPKr 151.

¹¹⁷ Namiestnictwo miało wątpliwości, czy stowarzyszenie chce prowadzić działalność o charakterze ekonomiczno-społecznym czy też politycznym. Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 3 I 1912 nr 4365, ANK, DPKr 151.

¹¹⁸ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 10 XI 1910 nr 4820, ANK, DPKr 154. Chodziło o dopuszczenie przynależności uczniów szkół średnich, czego zakazywały przepisy szkolne dla Galicji.

¹¹⁹ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 10 VIII 1912 nr 3276, ANK, DPKr 455. Chodziło o sprzeczność statutu z art. 30 ustawy z 15 XI 1867.

¹²⁰ *Ibidem*. W sytuacji gdy ministerstwo podtrzymało decyzję Namiestnictwa, stronie przysługiwało złożenie zażalenia do Trybunału Państwa (*Reichsgericht*), w terminie 14-dniowym, który mógł stwierdzić naruszenie konstytucyjnego prawa obywateli do zrzeszania się. Zob. A. Dziadzio, *Nadzór państwa nad stowarzyszeniami...*, s. 76–77; *idem*, *Monarchia konstytucyjna...*, s. 113–121.

¹²¹ Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 28 VI 1906 nr 784, ANK, DPKr 507 (dawna: StGKr Mat. 59); Reskrypt Namiestnictwa z 23 V 1906 nr 3717; Rezolucja Dyrekcji Policji z 31 V 1906 nr 784 (wstrzymanie działalności stowarzyszenia); Reskrypt Namiestnictwa z 16 III 1905 nr 31 959 (zatwierdzenie statutu). Ustalono też, że „*Poalej Syjon*” nie organizował nielegalnych zgromadzeń.

¹²² Pismo Dyrekcji Policji do Namiestnictwa z 31 XII 1912 nr 3489, ANK, DPKr 507 (dawna: StGKr Mat. 59). W 1912 r. zatwierdzenie uzyskały ponadto: „Wzajemna pomoc pomocników kancelaryjnych Magistratu i zakładów stoł. m. Krakowa”, „Towarzystwo dla popierania szkoły sztuk pięknych dla kobiet”, „Samarytanin Polski”, „Koło pedagogiczne uczniów Wszechnicy Jagiellońskiej”, „Centralny Związek Towarzystw właścicieli realności w Galicji zachodniej”, „Kółko ukraińskich studentów rolnictwa – Zasiw”, „Polski Legion”, „Akademicki Teatr Artystyczny”.

z przebiegu VIII Światowego Kongresu Esperantystów, który odbył się w Krakowie 11–18 grudnia 1912 roku¹²³.

Należy również zasygnalizować zagadnienie nadzoru dykcji nad partiami politycznymi, a także organizowanymi przez nie kampaniami wyborczymi. Dowodzą tego materiały związane z wyborami do Sejmu Krajowego, zarządzonymi przez Namiestnictwo w 1908 roku. Celem sporządzenia wykazu wyborców Magistrat nakazał dyrektorowi policji nadesłanie spisu urzędników dysponujących prawami wyborczymi. W tym samym czasie dykcja sporządziła raporty dla Namiestnictwa dotyczące przygotowań przedwyborczych wśród partii aktywnych w Krakowie, w tym Polskiego Stronnictwa Demokratycznego, a także ogólne sprawozdanie o agitacji wyborczej w stolicy zachodniej Galicji¹²⁴.

Dykcja brała również udział w nadzorze nad prasą, który obejmował „periodyczne pisma drukowane”, w tym ich sprzedaż, rozdawanie oraz „przyklepanie na ulicach” („handel obnośny”)¹²⁵. Spoczywał na niej obowiązek przesyłania raportów o zarządzonych przez władze sądowe konfiskatach czasopism. Ponieważ raporty często były niedokładne, Namiestnictwo przypominało treść jednego z okólników, szczegółowo określającego zawartość sprawozdań. Były to: data konfiskaty, organ zarządzający konfiskatę, nazwa i numer pisma, wskazanie artykułów będących powodem konfiskaty, a także paragrafów ustawy karnej, na podstawie których zarządzone konfiskatę; liczba skonfiskowanych egzemplarzy, wysokość nakładu, ewentualnie przyczyny niepowodzenia konfiskaty¹²⁶. Można dodać, że dykcja miała wątpliwości, czy ustawę prasową z 1862 roku można stosować do handlu chusteczkami oraz „podobnymi wyrobami z wizerunkami i obrazkami”¹²⁷.

¹²³ Pismo Namiestnictwa do Dykcji Policji z 19 XI 1912 nr 3238, ANK, DPKr 151.

¹²⁴ Pismo Magistratu m. Krakowa do Dykcji Policji z 29 XII 1907 nr 1210, ANK, DPKr 1170 (StGKr. Mat. 728); Reskrypt Namiestnictwa z 28 XII 1907 nr 23 760; Sprawozdania Dykcji Policji z 11, 17, 19–20, 23–24 I 1908. Wykaz miał zawierać nazwiska urzędników etatowych, z pominięciem sił pomocniczych, dietariuszów i służby urzędowej.

¹²⁵ *Ustawa prasowa z 17 XII 1862* (Dz. PP 6/1863), ogłoszona również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, red. J. Piwocki, t. III, Lwów 1901, s. 989–998. O nadzorze nad prasą zob. A. Dziadzio, *Presse-, Vereins- und Versammlungskontrolle in der galizischen Behördenpraxis (1867–1914)*. „Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs” 2018, R. 8, z. 1, s. 47–48; *idem*, *Cenzura prasy w Austrii (1862–1914): studium prawno-historyczne*, Kraków 2012, *passim*; *idem*, *Monarchia konstytucyjna...*, s. 123–127, 266–276.

¹²⁶ Pismo Namiestnictwa do Dykcji Policji z 26 VII 1897 nr 726, ANK, DPKr 429; Okólnik Namiestnictwa z 30 III 1895. Do sprawozdania miano dołączać dwa egzemplarze skonfiskowanego czasopisma. W razie braków w raportach miały one być „uzupełnione telegraficznie”, na koszt Dykcji Policji.

¹²⁷ Obwieszczenie Prezydium Namiestnictwa z 19 VII 1889 nr 462, ANK, DPKr 429. Chodziło np. o wizerunki osób z dynastii panującej. Dykcja miała się stosować do wyjaśnień Ministerstwa Handlu, wydanych w porozumieniu z Ministerstwami Spraw Wewnętrznych oraz Sprawiedliwości.

Nadzór nad obyczajnością publiczną

„Czynności dozorowe” dyrekcji obejmowały również zwalczanie „publicznego nierządu i wywołującej zgorzenie nieobyczajności”. W związku z tym dyrekcja prowadziła ewidencję prostytutek, a także zlecała ich badania zdrowotne¹²⁸; zapobiegała stręczycielstwu; nadzorowała kąpiele publiczne. Oprócz tego miała eliminować pozostałe zjawiska zagrażające publicznej obyczajności. Dotyczyło to między innymi „gier w miejscach publicznych”, czyli gier losowych i hazardowych („gry szczęścia”), które zasadniczo były zabronione¹²⁹. Wspomnieć można jeszcze o zwalczaniu pornografii, co wynikało między innymi z podpisanej w 1910 roku umowy międzynarodowej. Służba wywiadowcza dyrekcji miała informować centralną stację do zwalczania rozpowszechniania publikacji pornograficznych w Wiedniu o przypadkach naruszania obowiązujących zakazów¹³⁰.

Podejrzenia władz wzbudzała też często działalność artystyczna. Nadzór dyrekcji obejmował więc teatry¹³¹, widowiska, bale publiczne, muzykę z tańcami oraz „publiczne produkcje deklamatorskie i muzyczne”. Zgody na „pokątne sceny w domach prywatnych” urzędnik dyrekcji udzielić mógł jedynie po zapoznaniu się z programem imprezy. Za dodatkową opłatą dyrekcja mogła też zezwolić na otwarcie kawiarni lub gospody „poza godziną policyjną”. Nadzór policyjny obejmował też przestrzeganie ustaw regulujących zasady świętowania niedzieli i innych świąt¹³². Namiestnictwo poinformowało również o naruszaniu warunków zezwolenia udzielonego 10 I 1905 r. Karolowi i Rozalii Dawczyńskim z Krakowa na zarobkowanie „grą na katarynce oraz automatyczną panoramą przedstawiającą obrazki świętych, krajobrazy, widoki wojen itp.”¹³³.

¹²⁸ Pismo Namiestnictwa do starostów i Dyrekcji Policji z 31 V 1906, ANK, DPKr 143. Na wniosek komendy (dowództwa) XI Korpusu we Lwowie Namiestnictwo zamierzało wydać przepisy wprowadzające obowiązek „zmywania części rodných po każdym cielesnym obcowaniu, rozczysem dezynfekcyjnym, obok użycia środków poronnych”. Jednakże po konsultacjach z c.k. Krajową Radą Zdrowia, odstąpiło od tego zamiaru, ograniczając się jedynie do wydania zalecenia o konieczności „przestrzegania jak największej czystości ciała przez osoby oddające się nierządowi”, a także pouczenia o „sposobach utrzymywania higieny ciała”. Podtrzymano obowiązek badania „kobiet nierządnych” przez lekarzy.

¹²⁹ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 662 (art. 22–23). Nadzór obejmował też wystawy sklepowe, szyldy, napisy itp.

¹³⁰ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 26 VI 1912 nr 3445, ANK, zespół „C. k. Starostwo w Żywcu”, StŻ I 21. Wskazywane miały być „osoby podejrzane i karygodne”. Podstawą była umowa z 4 V 1910, w sprawie zwalczania publikacji pornograficznych.

¹³¹ Teatrów dotyczyły rozporządzenia MSW: z 15 XI 1850 (Dz.PP 454/1850); z 25 XI 1850 (Dz.PP 454/1850), ogłoszone również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. III, s. 1009–1013.

¹³² Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 661 (art. 17, 19–20). Nadzorowi podlegali też śpiewacy, muzykanci, kuglarze i arfeniści.

¹³³ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 28 IX 1905 nr 12 153, ANK, DPKr 142. Zezwolenie nie dotyczyło Krakowa i Lwowa. Jego ważność wygasła 31 XII 1905. Zgodnie z zawiadomieniem starosty w Białej (19 IX 1905) naruszanie polegało na „zarobkowaniu również sprzedażą kartek kabałowych, wyciąganych przez tresowane ptaki”, a także kartek zawierających numery loteryjne; konieczne było pociągnięcie winnych do odpowiedzialności.

Nadzór nad związkami religijnymi

Nadzór dyrekcji obejmował również działalność Kościoła katolickiego oraz innych związków wyznaniowych¹³⁴. Pod tym względem wśród dokumentacji archiwalnej najliczniej reprezentowane są pisma, w których Namiestnictwo domagało się opinii o „moralności i politycznym zachowaniu się” osób duchownych. Tytułem przykładu, w 1871 roku Namiestnictwo zażądało informacji na temat „kandydatów stanu duchownego”, Adama Borowskiego, Adolfa Piwowońskiego, Franciszka Pietrzykowskiego i Józefa Lamberta, których przyjęto do lwowskiego seminarium diecezjalnego¹³⁵. Dyrekcja weryfikowała też, na zasadach ustawy z 7 maja 1874 roku¹³⁶, uprawnienia podmiotów organizujących nabożeństwa misyjne.

Dla przykładu, w 1883 roku przesłała Namiestnictwu wykaz misjonarzy głoszących kazania rekolekcyjne w kościele Karmelitów w związku z uroczystościami koronacji Matki Boskiej na Piasku (2–9 września 1883). Dyrekcja miała zdać relację o „ważniejszych spostrzeżeniach”, a także nadzorować przestrzeganie porządku i spokoju publicznego¹³⁷. W związku z sytuacją na Bałkanach w 1878 roku władze w Wiedniu otrzymały doniesienia o „nadużywaniu kazalnicy” przez kler krakowski „w sposób wielce niemiły dla rządu rosyjskiego”, przy czym chodziło o temat prześladowań katolików w Królestwie Polskim¹³⁸.

Namiestnictwo niepokoiło też nielegalne opuszczanie Galicji przez księży greckokatolickich, którzy wyjeżdżali do Rosji celem objęcia stanowisk w diecezji chełmskiej. W stosunku do duchownych usiłujących powrócić do Galicji miano stosować przepisy o postępowaniu w sprawie obcych, chyba że ich czyny realizowały znamiona ustaw karnych. Aparat policyjny miał też zapewnić przestrzeganie zakazu sprawowania funkcji przez duchownych wydanego przez konsystorze we Lwowie (metropolitalny) i w Przemyślu¹³⁹.

Obiektem zainteresowania dyrekcji byli także krakowscy Żydzi¹⁴⁰. Dla Namiestnictwa niepokojącym zjawiskiem było powszechne zawieranie małżeństw rytualnych,

¹³⁴ Podstawowe znaczenie miały ustawy: z 25 V 1868, *O uregulowaniu międzywyznaniowych stosunków obywateli państwa* (Dz.PP 49/1868); z 20 V 1874 (Dz.U.P 67/1874); z 7 V 1874, *stanowiąca przepisy o uregulowaniu zewnętrznych stosunków prawnych Kościoła katolickiego* (Dz.PP 50/1874), ogłoszone również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. III, s. 3–58.

¹³⁵ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 12 I 1871 nr 301, ANK, DPKr 13. Nastąpiło to na koszt funduszu religijnego.

¹³⁶ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 9 X 1874 nr 7771, ANK, DPKr 427.

¹³⁷ Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 23 VIII 1883 nr 8766, ANK, DPKr 29. Nauki mieli wygłosić: prowincjał o. Władysław Wójcikowski, superior o. Teofil Baczyński, o. Zdzisław Bartkiewicz, o. Henryk Jackowski.

¹³⁸ Pisma Namiestnictwa do Dyrekcji Policji: z 29 I 1878 nr 25, ANK, DPKr 21; z 12 I 1878 nr 10, DPKr 21. Temat ten poruszali w swoich kazaniach zwłaszcza: proboszcz kościoła św. Piotra i Pawła ks. Serwatowski oraz niewymieniony z nazwiska dominikanin o. Tomasz.

¹³⁹ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 23 VI 1874 nr 4634, ANK, DPKr 26; Okólnik Namiestnictwa z 19 V 1874 nr 3450; *Lista grecko-katolickich księży i kleryków, którzy wydalili się do diecezji Chełmskiej*. Na liście figurowały 92 osoby spośród księży i kleryków. Pasporty zagraniczne mogły być wydawane duchownym jedynie w razie uzyskania zezwolenia władz przełożonych.

¹⁴⁰ Ustawa z 21 III 1890 (Dz.U.P 57/1890), *O urządzeniu zewnętrznych stosunków prawnych izraelskiego społeczeństwa religijnego*, ogłoszona również [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń...*, t. III, s. 235–242. Zob. Ł.T. Sroka, *Żydzi w Krakowie. Studium o elicie miasta (1850–1918)*, Kraków 2008.

z pominięciem wymogów wynikających z prawa cywilnego. Ministerstwo Obrony Krajowej alarmowało, że zaistniała sytuacja może negatywnie wpłynąć na wyniki poboru do wojska, jako że dzieci z takich niezalegalizowanych związków często, „zamiast nazwiska matki, nosiły zupełnie inne nazwiska”. Władze polityczne miały więc wnikliwie badać „stosunki osobiste i rodzinne”, a w razie powzięcia wątpliwości, przesłuchiwać członków rodziny i świadków¹⁴¹.

W 1883 roku Namiestnictwo poleciło ustalić, czy do władz żydowskiego samorządu nie docierają pisma zachęcające do propagowania hasła bojkotu przez Żydów udziału w obchodach rocznicy bitwy wiedeńskiej 1683 roku¹⁴².

Pozostałe uprawnienia nadzorcze

Na podstawie ustawy przemysłowej dyrekcja uczestniczyła w wydawaniu pozwoleń przemysłowych. Sprawowała nadzór nad fiakrami, dorożkarami i właścicielami omnibusów pod kątem „prowadzenia przemysłu”, przestrzegania warunków zatrudniania parobków, a także stosowania się do „regulaminu ruchu” i taryfy opłat. Badała też, czy przestrzegane są regulaminy dla służących, które miały gwarantować ciągłość stosunku pracy, jego należytą ochronę, a także pełne korzystanie przez strony umowy z przysługujących im praw¹⁴³.

Władze policyjne nadzorowały też „policję miejscową”, sprawowaną przez gminy, na podstawie statutów gminnych. W szczególności zwracały uwagę na ewentualne „braki i usterki tego zarządu”. Do działalności „ręka w rękę” zobowiązywały obie władze nadzwyczajne wydarzenia, w rodzaju powodzi, pożarów i tym podobnych. W razie niewykonywania przez gminę zarządzeń władz policyjnych dyrekcja mogła sięgnąć po środki nadzwyczajne, jeżeli było to niezbędne „ze względów publicznych”¹⁴⁴.

W pewnych okolicznościach przepisy zezwalały urzędnikom na sprawowanie funkcji sędziów pokoju, z możliwością wydawania wyroków polubownych ze skutkami wskazanymi w ustawach sądowych. Dyrekcja wykonywała też czynności śledcze w sprawach wszczętych z oskarżenia prywatnego. W sytuacjach niecierpiących zwłoki mogła wydawać zarządzenia przygotowawcze, które miały na celu zapobiegnięcie ucieczce sprawcy bądź próbom zacierania śladów, a także ułatwić wyjaśnienie sprawy. W nagłych przypadkach przeprowadzała rewizje domowe, mogła też tymczasowo zatrzymać („uwięzić”) podejrzanego; protokoły z czynności należało przesłać prokuratorowi

¹⁴¹ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 3 VI 1890 nr 19 242, ANK, DPKr 429; Reskrypt ministerialny z 6 IV 1890 nr 263. Na prawidłowe wpisywanie nazwisk miano też zwracać uwagę przy wydawaniu książek na handel obnośny, legitymacji do podróży, koncesji przemysłowych itp.

¹⁴² Pismo Namiestnictwa do Dyrekcji Policji z 11 IX 1883 nr 9350, ANK, DPKr 29. Zob. P. Sierzęga, *Obchody 200. rocznicy odsieczy wiedeńskiej w Galicji (1883 r.)*, Rzeszów 2002.

¹⁴³ Najwyższe postanowienie z 10 VII 1850..., s. 662 (art. 24–25). Dyrekcja prowadziła też ewidencję „obcych sług” oraz „indywiduów bez służby”. Spory „o służbę i najem”, a także wykonywania umów rozstrzygały sądy powszechne.

¹⁴⁴ *Ibidem*, s. 662–663 (art. 31–33). O zastosowaniu środków nadzwyczajnych dyrekcja miała poinformować władze wyższe. Udzielanie wsparcia władzom gminnym odbywało się przy pomocy straży policyjnej, cywilnej i wojskowej.

lub sędziemu śledczemu. Komisarze policji wykonywali też czynności prokuratorów przy sądach powiatowych leżących w obrębie danego rejonu policyjnego¹⁴⁵. Dyrekcja wykonała też polecenie Namiestnictwa w sprawie sporządzenia „spisu wozów motorowych” oraz wykazu ich właścicieli, które mogły być przydatne na wypadek mobilizacji¹⁴⁶.

Zakończenie

Korespondencja urzędowa między Namiestnictwem i Dyrekcją Policji potwierdza ustalenia badaczy, którzy zauważyli, że pomimo wprowadzenia w Austrii porządku konstytucyjnego (w 1867 roku), gwarantującego jednostce liczne prawa obywatelskie, wraz z ochroną sądową, bardzo poważne wpływy zachował aparat biurokratyczny. Podobnie jak w okresie absolutyzmu dążył on nie tylko do zachowania jedności wielonarodowościowego imperium, ale także utrzymania kontroli nad obywatelami; odbywało się to w imię ochrony ich interesu osobistego, ale przede wszystkim – wartości kluczowych z punktu widzenia władzy publicznej¹⁴⁷.

Oprócz zadań typowych dla nowoczesnej służby policyjnej (ochrona życia i mienia obywateli, zwalczanie przestępczości, walka z nierządem), krakowska Dyrekcja Policji realizowała, zlecone jej przez Namiestnictwo, zadania mieszczące się raczej w formach typowych dla państwa policyjnego. Były to: ścisły nadzór nad prasą i stowarzyszeniami, inwigilacja mieszkańców, „utrudnianie życia” organizacjom patriotycznym i niepodległościowym, a wcześniej – neutralizowanie zagrożenia ze strony byłych powstańców styczniowych, emisariuszy Wielkiej Emigracji i tym podobne.

Dyrekcję zorganizowano wedle postulatów charakterystycznych dla zasady biurokratyzmu: jej działania opierały się na biurach, w których pracowali wykwalifikowani urzędnicy¹⁴⁸. Wybierano ich w ogłaszanych przez Namiestnictwo konkursach. Urzędnicy musieli się wykazywać bezwzględną lojalnością wobec przełożonych oraz państwa austriackiego. Mieli prawo do pensji i wypoczynku, a także zaopatrzenia emerytalnego po odejściu ze służby publicznej. Obsada personalna dyrekcji ulegała zwiększeniu. Wpływ na to miały różnorakie czynniki, jak pogłębiający się kryzys w Austro-Węgrzech wywołany złożoną strukturą narodowościową; rosnące napięcie na arenie międzynarodowej, ale także gwałtowne przemiany społeczne, rozwój partii politycznych różnej proweniencji (socjaliści, ludowcy, ruch narodowo-demokratyczny) oraz postęp naukowo-techniczny. Skutkowały one pojawieniem się nowych zadań, przed jakimi stawała

¹⁴⁵ *Ibidem*, s. 662 (art. 26–29). Co do zasady, władzom policyjnym nie przyznano prawa rozsądzania sporów między stronami.

¹⁴⁶ Okólnik Namiestnictwa do Dyrekcji Policji i starostów z 20 V 1911 nr 303, ANK, DPKr 84; Wykaz należało przesłać c.k. Komendzie I Korpusu w Krakowie. Jej pismo do Namiestnictwa z 3 IV 1911 nr 998–VIII.

¹⁴⁷ Szerzej zob. A. Dziadzio, *Nadzór...*, s. 75–76; *idem*, *Monarchia...*, s. 26–27, 55–56, 88–91. Chodziło zwłaszcza o interesy panującej dynastii Habsburgów.

¹⁴⁸ Ogólne omówienie zasad organizacyjnych administracji zob. J. Malec, D. Malec, *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003, s. 15–17, 20–21; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 36–40.

krakowska policja (np. kontrola ruchu automobilów, ale także zjawisko masowego ruchu emigracyjnego)¹⁴⁹. W codziennej pracy dyrektor policji korzystał z dobrze wykwalifikowanego aparatu policyjnego, zatrudnionego w ekspozyturach, komisariatach i placówkach, a także rozgałęzionej sieci informatorów. Prowadził ożywioną korespondencję nie tylko z Namiestnictwem we Lwowie i tamtejszą Dyrekcją Policji, ale także z Komendą (dowództwem) stacjonującego w Krakowie I Korpusu Armii.

Na zakończenie należy zaznaczyć, że niniejsze opracowanie w żadnym wypadku nie rości sobie pretensji do wyczerpania tematu. Wręcz przeciwnie, artykuł stanowi wyłącznie zarys problematyki, który powinien skłonić do dalszych, pogłębionych studiów nad dziejami Dyrekcji Policji w Krakowie, jej relacjami z Namiestnictwem galicyjskim, a także rolą odgrywaną w życiu codziennym mieszkańców Krakowa w okresie autonomii galicyjskiej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Zespół „C.k. Dyrekcja Policji w Krakowie (1849–1918)”: „Akta prezydialne”, sygn. 11, 12, 20, 26, 29, 33, 35, 37, 38, 41, 45, 46, 47, 52, 56, 57, 58, 60, 66, 72, 91; „Akta ogólne”, sygn. 139, 151, 152, 154, 155, 157; „Zbiór normalistów”, sygn. 429; „Rejestry i spisy specjalne”, sygn. 455, 461, 507, 1170.

Zespół „C.k. Starostwo w Oświęcimiu”, sygn. StO 1, 2.

Zespół „C.k. Starostwo w Żywcu”, sygn. StŻ I 1.

Zespół „Teki E. Barwińskiego”, sygn. 29/674/10 (oddział w Zamku Królewskim na Wawelu).

Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiv Ukrainy u Lwowi (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie)

Fond 146 („Namiestnictwo galicyjskie”), opys 6, cn. 1121, 1129, 1134, 1150, 1155, 1181, 1187, 1193, 1206, 1264, 1259, 1270, 4450; opys 7, cn. 4105.

Derżawnyj Archiv Lwowskij Oblasti u Lwowi (Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego):

Fond 350 („C. k. Dyrekcja Policji we Lwowie”), opys 1, cn. 4844, 4867.

Źródła wydane

„Allgemeines Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für Jahr 1852”, Wien 1852.

„Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych”.

„Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa Reprezentowanych”.

„Dziennik Rządowy Miasta Krakowa i Jego Okręgu” z 1847 roku.

¹⁴⁹ Na temat sytuacji na ziemiach polskich przełomu XIX/XX w. zob. J. Buszko, *Od niewoli do niepodległości (1864–1918)* [w:] *Wielka Historia Polski*, red. S. Grodziski, J. Wyrozumski, M. Zgórniak, t. IV, cz. II, Kraków–Warszawa 2003, *passim*; H. Wereszycki, *Historia polityczna Polski (1864–1918)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990, *passim*; A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2005, s. 477–538; J. Zdrada, *Historia Polski 1795–1914*, Warszawa 2005, s. 612–817.

- Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1868*, Lwów 1868.
 „Powszechny Dziennik Praw Krajowych za rok 1851”, Lwów 1855.
 „Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich” z 1853 roku.
Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1870, Lwów 1870.
Szematyzm galicyjski za rok 1905, Lwów 1905.
Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1890, Lwów 1890.
Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1910, Lwów 1910.
Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1911, Lwów 1911.
Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych, red. J. Piwocki, t. I–II, Lwów 1899.
Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych, red. J. Piwocki, t. III, Lwów 1901.
Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych, red. J. Piwocki, t. IV, Lwów 1903.

Opracowania

- Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796–1918*, Kraków 1979.
 Buszko J., *Od niewoli do niepodległości (1864–1918)* [w:] *Wielka Historia Polski*, red. S. Grodziski, J. Wyrozumski, M. Zgórnjak, t. IV, cz. II, Kraków–Warszawa 2003.
 Chmiel A., *Ustrój Krakowa w XIX wieku* [w:] *Kraków w XIX w.*, t. II, „Biblioteka Krakowska” nr 72, Kraków 1932.
 Chwalba A., *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2005.
 Cichoń P., *Dyrekcja Policji Wolnego Miasta Krakowa 1827–1846. Studium historyczno-prawne*, Kraków 2014.
Józefa Czecha kalendarz krakowski na rok 1914, R. 83, Kraków 1914.
 Demel J., *Stosunki gospodarcze i społeczne Krakowa 1846–1853*, „Biblioteka Krakowska” nr 107, Kraków 1951.
 Dziadzio A., *Cenzura prasy w Austrii (1862–1914): studium prawno-historyczne*, Kraków 2012.
 Dziadzio A., *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza – obywatel – prawo*, Kraków 2001.
 Dziadzio A., *Nadzór państwa nad stowarzyszeniami w Galicji doby autonomicznej* [w:] *Ustroje – tradycje i porównania. Księga jubileuszowa dedykowana prof. Dr. hab. Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Mikuli, A. Kulig, J. Karp, G. Kuca, Warszawa 2015.
 Dziadzio A., Mataniak M., *Namiestnictwo galicyjskie (1854–1914). Organizacja i zadania*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2018, t. 11, z. 1.
 Dziadzio A., *Presse-, Vereins- und Versammlungskontrolle in der galizischen Behördenpraxis (1867–1914)*, „Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs” 2018, R. 8, z. 1.
 Grzybowski K., *Historia państwa i prawa Polski*, t. IV: *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, Warszawa 1982.
 Kalinka W., *Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim* [w:] *Dzieła*, t. X, Kraków 1898.
 Kamiński A., Niezgoda Z., *Inwentarz zespołu akt c.k. Dyrekcji Policji w Krakowie z lat 1849–1918*, Kraków 1981 (mps w Archiwum Narodowym w Krakowie).
 Kurka A., *Dzieje i tajemnice lwowskiej policji. Z czasów zaboru austriackiego (1772–1918)*, Lwów 1930.
 Łazuga W., *Kalkulować... Polacy na szczytach c.k. monarchii*, Poznań 2013.
 Malec J., Malec D., *Historia administracji i myśli administracyjnej*, Kraków 2003.
 Mataniak M., *Administracja Tymczasowa Cywilna – Rada Administracyjna Cywilna – C.k. Rada*

- Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Przeobrażenia w zarządzie byłego Wolnego Miasta Krakowa po upadku powstania krakowskiego (6 III 1846 – 31 XII 1847)* [w:] *Dzieje biurokracji*, t. VII, red. T. Bykowa, A. Górak, J. Legieć, Lublin 2018.
- Mataniak M., *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Z dziejów XIX-wiecznej administracji krakowskiej*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2011, t. XIV.
- Mika S., *Starostwo Grodzkie Krakowskie i jego akta z lat (1854) 1919–1939*, „*Archeion*” 1973, t. 59.
- Płaza S., *Starostwa galicyjskie 1868–1918*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*”. *Prace Prawnicze*, z. 97, DCXXXV, 1982.
- Rolle K., *Michał S. Flatau*, „*Polski Słownik Biograficzny*”, t. VII, Kraków 1948–1958.
- Sierżega P., *Obchody 200. rocznicy odsieczy wiedeńskiej w Galicji (1883 r.)*, Rzeszów 2002.
- Sroka Ł.T., *Żydzi w Krakowie. Studium o elicie miasta (1850–1918)*, Kraków 2008.
- Stein L., *Handbuch der Verwaltungslehre mit Vergleichung der Literatur und Gesetzgebung von Frankreich, England, Deutschland und Österreich*, Stuttgart 1870.
- Wereszycki H., *Historia polityczna Polski (1864–1918)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1990.
- Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007.
- Zdrada J., *Historia Polski 1795–1914*, Warszawa 2005.